๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ปฏฺฐานุเทฺทส ทีปนีปาฐ

๑. เหตุปจฺจโย

กตโม เหตุปจฺจโย๚ โลโภ เหตุปจฺจโย๚ โทโส, โมโห, อโลโภ, อโทโส, อโมโห เหตุปจฺจโย๚

กตเม ธมฺมา เหตุปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนา๚ โลภ สหชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จ รูปกลาปาธมฺมา จ โทสสห ชาตา โมหสหชาตา อโลภสหชาตา อโทสสห ชาตา อโมหสห ชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จ รูปกลาปา ธมฺมา จ เหตุปจฺจยโต อุปฺปนฺนา เหตุปจฺจยุปฺปนฺนา ธมฺมา๚

สหชาตรูปกลาปา นาม สเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณ กมฺมชรูปานิ จ ปวตฺติกาเล สเหตุกจิตฺตชรูปานิ จ๚ ตตฺถ ปฏิสนฺธิกฺขโณ นาม ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขโณ๚ ปวตฺติกาโล นาม ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาว จุติกาลํ วุจฺจติ๚

เกนเฏฺฐน เหตุ, เกนเฏฺฐน ปจฺจโยติ๚ มูลเฏฺฐน เหตุ, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโยติ๚ ตตฺถ มูลยมเก วุตฺตานํ โลภาทีนํ มูลธมฺมานํ มูลภาโว มูลโฏฺฐ นาม๚ โส มูลโฏฺฐ มูลยมกทีปนิยํ อเมฺหหิ รุโกฺขปมาย ทีปิโตเยว๚

อปิ จ เอโก ปุริโส เอกิสฺสํ อิตฺถิยํ ปฏิพทฺธ จิโตฺต โหติ๚ โส ยาว ตํ จิตฺตํ น ชหติ, ตาว ตํ อิตฺถึ อารพฺภ ตสฺส ปุริสสฺส โลภสหชาตานิ กายวจีมโนกมฺมานิ จ โลภสมุฏฺฐิตานิ จิตฺตชรูปานิ จ จิรกาลํปิ ปวตฺตนฺติ๚ สพฺพานิ จ ตานิ จิตฺตเจตสิกรูปานิ ตสฺสํ อิตฺถิยํ รชฺชนโลภมูลกานิ โหนฺติ๚ โส โลโภ เตสํ มูลเฏฺฐน เหตุ จ, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโย จ๚ ตสฺมา เหตุปจฺจโย๚ เอส นโย เสสานิ รชฺชนียวตฺถูนิ อารพฺภรชฺชนวเสน อุปฺปเนฺนสุ โลเภสุ, ทุสฺสนียวตฺถูนิ อารพฺภ ทุสฺสนวเสน อุปฺปเนฺนสุ โทเสสุ, มุยฺหนียวตฺถูนิ อารพฺภ มุยฺหนวเสน อุปฺปเนฺนสุ โมเหสุ จ๚

ตตฺถ ยถา รุกฺขสฺส มูลานิ สยํ อโนฺตปถวิยํ สุฏฺฐุ ปติฏฺฐหิตฺวา ปถวิรสญฺจ อาโปรสญฺจ คเหตฺวา ตํ รุกฺขํ ยาว อคฺคา อภิหรนฺติ, เตน รุโกฺข จิรกาลํ วฑฺฒมาโน ติฏฺฐติ๚ ตถา โลโภ จ ตสฺมึ ตสฺมึ วตฺถุมฺหิ รชฺชนวเสน สุฏฺฐุ ปติฏฺฐหิตฺวา ตสฺส ตสฺส วตฺถุสฺส ปิยรูปรสญฺจ สาตรูปรสญฺจ คเหตฺวา สมฺปยุตฺตธเมฺม ยาว กายวจีวีติกฺกมา อภิหรติ, กาย วีติกฺกมํ วา วจีวีติกฺกมํ วา ปาเปติ๚ ตถา โทโส จ ทุสฺสน วเสน อปฺปิยรูปรสญฺจ อสาตรูปรสญฺจ คเหตฺวา, โมโห จ มุยฺหนวเสน นานารมฺมเณสุ นิรตฺถกจิตฺตาจารรสํ วเฑฺฒตฺวาติ วตฺตพฺพํ๚ เอวํ อภิหรนฺตา ตโย ธมฺมา รชฺชนียาทีสุ วตฺถูสุ สมฺปยุตฺตธเมฺม โมทมาเน ปโมทมาเน กโรโนฺต วิย จิร กาลํ ปวเตฺตนฺติ๚ สมฺปยุตฺตธมฺมา จ ตถา ปวตฺตนฺติ๚ สมฺปยุตฺต ธเมฺมสุ จ ตถา ปวตฺตมาเนสุ สหชาตรูปกลาปาปิ ตถา ปวตฺตนฺติเยว๚ ตตฺถ สมฺปยุตฺตธเมฺม อภิหรตีติ เทฺว ปิยรูป สาตรูปรเส สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สนฺติกํ ปาเปตีติ อโตฺถ๚

สุกฺกปเกฺข โส ปุริโส ยทากาเมสุ อาทีนวํ ปสฺสติ, ตทา โส ตํ จิตฺตํชหติ, ตํ อิตฺถึ อารพฺภ อโลโภ สญฺชา ยติ๚ ปุเพฺพ ยสฺมึ กาเล ตํ อิตฺถึ อารพฺภ โลภมูลกานิ อสุทฺธานิ กายวจีมโน

กมฺมานิ วตฺตนฺติฯ อิทานิ ตสฺมึ กาเลปิ อโลภมูลกานิ สุทฺธานิ กายวจีมโนกมฺมานิ วตฺตนฺติฯ ปพฺพชิต สีลสํวรานิ วา ฌานปริกมฺมานิ วา อปฺปนาฌานานิ วา วตฺตนฺติฯ โส อโลโภ เตสํ มูลเฏฺฐน เหตุ จ โหติ, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโยจฯ ตสฺมา เหตุปจฺจโยฯ เอส นโย เสเสสุ โลภปฏิปเกฺขสุ อโลเภสุ, โทสปฏิปเกฺขสุ อโทเสสุ, โมห ปฏิปเกฺขสุ อโมเหสุ จฯ

ตตฺถ รุกฺขมูลานิ วิย อโลโภ โลภเนยฺยวตฺถูสุ โลภํ ปหาย โลภวิเวกสุขรสํ วเฑฺฒตฺวา เตน สุเขน สมฺปยุตฺตธเมฺม โมทมาเน ปโมทมาเน กโรนฺต วิย ยาว ฌานสมาปตฺติสุขา วา ยาว มคฺคผลสุขา วา วฑฺฒาเปติฯ ตถา อโทโส จ โทสเนยฺยวตฺถูสุ โทสวิเวกสุขรสํ วเฑฺฒตฺวา, อโมโห จ โมหเนยฺยวตฺถูสุ โมหวิเวกสุขรสํ วเฑฺฒตฺวาติ วตฺตพฺพํฯ เอวํ วฑฺฒาเปนฺตา ตโย ธมฺมา กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺปยุตฺตธเมฺม โมทมาเน ปโมทมาเน กโรนฺต วิย จิร กาลํปิ ปวเตฺตนฺติฯ สมฺปยุตฺตธมฺมา จ ตถา ปวตฺตนฺติฯ สมฺปยุตฺต ธเมฺมสุ จ ตถา ปวตฺตมาเนสุ สหชาตรูปกลาปาปิ ตถา ปวตฺตนฺติเยวฯ

ตตฺถ โลภวิเวกสุขรสนฺติ วิวิจฺจนํ วิคมนํ วิเวโกฯ โลภสฺส วิเวโก โลภวิเวโกฯ โลภวิเวเก สุขํ โลภวิเวกสุขํฯ โลภวิเวกํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนสุขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตเทว รโส โลภวิเวกสุขรโสติ สมาโสฯ อยํ อภิธเมฺม ปฏฺฐานนโยฯ

หตฺตนฺตนโย ปน อวิชฺชาสงฺขาโต โมโห จ ตณฺหาสงฺขาโต โลโภ จาติ เทฺว ธมฺมา สเพฺพสํปิ วฏฺฏทุกฺขธมฺมานํ มูลานิ โหนฺติฯ โทโส ปน โลภสฺส นิสฺสนฺทภูตํ ปาปมูลํ โหติฯ วิชฺชาสงฺขาโต อโมโห จ นิกฺขมธาตุสงฺขาโต อโลโภ จาติ เทฺว ธมฺมา วิวฏฺฏธมฺมานํ มูลานิ โหนฺติฯ อโทโส ปน อโลภสฺส นิสฺสนฺทภูตํ กลฺยาณมูลํ โหติฯ เอวํ ฉพฺพิธานิ มูลานิ สหชาตานํปิ อสหชาตานํปิ นามรูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺตีติฯ อยํ สุตฺตเนฺตสุ นโยฯ เหตุปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อารมฺมณปจฺจโย

กตโม อารมฺมณปจฺจโยฯ สเพฺพปิ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สเพฺพปิ รูปธมฺมา สพฺพํปิ นิพฺพานํ สพฺพาปิ ปณฺณตฺติโย อารมฺมณ ปจฺจโยฯ น หิ โส นาม เอโกปิ ธโมฺม อตฺถิ, โย จิตฺต เจตสิกานํ อารมฺมณํ น โหติฯ สเงฺขปโต ปน อารมฺมณํ ฉพฺพิธํ โหติ รูปารมฺมณํ สทฺทารมฺมณํ คนฺธารมฺมณํ รสารมฺมณํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ธมฺมารมฺมณนฺติฯ

กตเม ธมฺมา อารมฺมณปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ สเพฺพปิ จิตฺต เจตสิกาธมฺมา อารมฺมณปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ น หิ กิญฺจิ จิตฺตํ นาม อตฺถิ, ยํ จิตฺตํ ภูเตน วา อภูเตน วา อารมฺมเณน วินา ปวตฺตติฯ

ตตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนํ รูปารมฺมณํ ทฺวิธสฺส จกฺขุวิญฺญาณจิตฺตสฺส อารมฺมณปจฺจโยฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ สทฺทารมฺมณํ ทฺวิธสฺส โสตวิญฺญาณ จิตฺตสฺสฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ คนฺธารมฺมณํ ทฺวิธสฺส ฆานวิญฺญาณจิตฺตสฺสฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ รสารมฺมณํ ทฺวิธสฺส ชิตฺหวิญฺญาณจิตฺตสฺสฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ ติวิธํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ทฺวิธสฺส กายวิญฺญาณจิตฺตสฺสฯ ปจฺจุปฺปนฺนานิ ตานิ ปญฺจารมฺมณานิ ติวิธสฺส มโนธาตุจิตฺตสฺส อารมฺมณปจฺจโยฯ สพฺพานิ ตานิ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานิ ปญฺจารมฺมณานิ วา สพฺพานิ เตกาลิกานิ กาลวิมุตฺตานิ ธมฺมารมฺมณานิ วา ฉ สตฺตติวิธานํ มโนวิญฺญาณจิตฺตานํ ยถารหํ อารมฺมณปจฺจโยฯ

เกนเฏฺฐน อารมฺมณํ, เกนเฏฺฐน ปจฺจโยติฯ จิตฺต เจตสิเกหิ อาลมฺพิตพฺพเฏฺฐน อารมฺมณํ, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโยติฯ

อาลมฺพิตพฺพเฏฺฐนาติ เจตฺถ อาลมฺพณกิริยา นาม จิตฺต เจตสิกานํ อารมฺมณคฺคหณ กิริยา, อารมฺมณุปาทาน กิริยาฯ

ยถา หิ โลเก อโยธาตุํ กาเมติ อิจฺฉตีติ อเตฺถน อโยกนฺตโก นาม โลหธาตุวิเสโส อตฺถิฯ โส อโยขนฺธสมีปํ สมฺปโตฺต ตํ อโยขนฺธํ กาเมนฺโต วิย อิจฺฉโนฺต วิย อโยขนฺธาภิมุโข จญฺจลติฯ สยํ วา ตํ อโยขนฺธํ อุปคจฺฉติฯ อโยขนฺธํ วา อตฺตาภิมุขํ อากฑฺฒติ, อโยขโนฺธ ตทภิมุโข จญฺจลติ, ตํ วา อุปคจฺฉติฯ อยํ อโยกนฺตกสฺส อาลมฺพณกิริยา นามฯ เอวเมว จิตฺต เจตสิกานํ อารมฺมเณสุ อาลมฺพณกิริยา ทฏฺฐพฺพาฯ น เกวลํ อารมฺมเณสุ อาลมฺพณ มตฺตํ โหติฯ อถ โข จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สตฺตสนฺตาเน อุปฺปชฺชมานา ฉสุ ทฺวาเรสุ อารมฺมณานํ อาปาตาคมเน เอว ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชิตฺวา จ ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนฺติฯ

ยถา ตํ เภริตเล เภริสทฺทา อุปฺปชฺชมานา ตตฺถ ตตฺถ หเตฺถน ปหรณกาเล เอว ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชิตฺวา จ ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนฺติฯ วีณาสทฺทา อุปฺปชฺชมานา วีณาตนฺตีสุ ตตฺถ ตตฺถ วีณาทนฺตเกน ปหรณกาเล เอว ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชิตฺวา จ ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนฺตีติฯ นิทฺทายนฺตสฺส ภวงฺคจิตฺตปฺปวตฺติ กาเลปิ ปุพฺพภเว มรณาสนฺนกาเล ฉสุ ทฺวาเรสุ อาปาต มาคตานิ กมฺม กมฺมนิมิตฺต คตินิมิตฺตานิ เอว ภวงฺคจิตฺตานํ อารมฺมณปจฺจโยติฯ อารมฺมณปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อธิปติปจฺจโย

ทุวิโธ อธิปติปจฺจโย อารมฺมณาธิปติปจฺจโย สห ชาตาธิปติปจฺจโย จฯ ตตฺถ กตโม อารมฺมณาธิปติปจฺจโยฯ อารมฺมณปจฺจเย วุตฺตสุ อารมฺมเณสุ ยานิ อารมฺมณานิ อติอิฏฺฐานิ โหนฺติ อติกนฺตานิ อติมนาปานิ ครุกตานิฯ ตานิ อารมฺมณานิ อารมฺมณาธิปติปจฺจโยฯ ตตฺถ อติอิฏฺฐานีติ สภาวโต อิฏฺฐานิ วา โหนฺตุ อนิฏฺฐานิ วา, เตน เตน ปุคฺคเลน อติอิจฺฉิตานิ อารมฺมณานิ อิธ อติอิฏฺฐานิ นามฯ

ตานิ ปน ธมฺมโต เทฺว โทสมูลจิตฺตุปฺปาเท จ เทฺว โมมูห จิตฺตุปฺปาเท จ ทุกฺขสหคตกายวิญฺญาณจิตฺตุปฺปาเท จ ฐเปตฺวา อวเสสานิ สพฺพานิ กามาวจรจิตฺตเจตสิกานิ จ รูปารูปโลกุตฺตรจิตฺตเจตสิกานิ จ สพฺพานิ อติอิฏฺฐรูปานิ จ โหนฺติฯ

เตสุปิ กามารมฺมณานิ ครุํ กโรนฺตเสฺสว อารมฺมณา ธิปติปจฺจโยฯ ครุํ อกโรนฺตสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจโย น โหติฯ ฌานลาภิโน ปน อตฺตนา ปฏิลทฺธานิ มหคฺคตฌานานิ อริยสาวกา จ อตฺตนา ปฏิลเทฺธ โลกุตฺตรธเมฺม ครุํ อกโรนฺตา นาม นตฺถิฯ

กตเม ธมฺมา ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ อฏฺฐ โลภ มูลจิตฺตานิ อฏฺฐ กามาวจรกุสลจิตฺตานิ จตฺตาริ กามาวจร ญาณสมฺปยุตฺตกิริยจิตฺตานิ อฏฺฐ โลกุตฺตรจิตฺตานิ ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

ตตฺถ โลกิยานิ ฉฬารมฺมณานิ โลภมูลจิตฺตานํ ปจฺจโยฯ สตฺตรส โลกิยกุสลานิ จตุนฺนํ ญาณวิปฺปยุตฺต กุสลานํฯ ตานิ กุสลานิเจว เหฏฺฐิมมคฺคผลานิ จ นิพฺพานญฺจ จตุนฺนํ ญาณสมฺปยุตฺตกุสลานํฯ อรหตฺตมคฺคผลานิ จ นิพฺพานญฺจ จตุนฺนํ ญาณสมฺปยุตฺตกิริยานํฯ นิพฺพานํ อฏฺฐนฺนํ โลกุตฺตร จิตฺตานนฺติฯ

เกนเฏฺฐน อารมฺมณํ, เกนเฏฺฐน อธิปติฯ อาลมฺพิ ตพฺพเฏฺฐน อารมฺมณํ, อาธิปจฺจเฏฺฐน อธิปติฯ โก อาธิปจฺจโฏฺฐฯ อตฺตานํ ครุํ กตฺวา ปวตฺเตสุ จิตฺตเจตสิเกสุ อิสฺสรภาโว อาธิปจฺจโฏฺฐฯ โลเก สามิกา วิย อารมฺมณาธิปติปจฺจย ธมฺมา ทฏฺฐพฺพา, ทาสา วิย ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา ทฏฺฐพฺพาฯ

สุตโสมชาตเก ราชา โปริสาโท มนุสฺสมํสํ ครุํ กโรโนฺต มนุสฺสมํสเหตุ รชฺชํ ปหาย อรเญฺญ วิจรติฯ ตตฺถ มนุสฺสมํเส คนฺธรส ธมฺมา อารมฺมณาธิปติปจฺจโยฯ รโญฺญ โปริสาทสฺส โลภมูลจิตฺตํ ปจฺจยุปฺปนฺนธโมฺมฯ ราชา สุต โสโม สจฺจธมฺมํ ครุํ กตฺวา สจฺจธมฺมเหตุ รชฺชสมฺปตฺติญฺจ ญาติ สงฺฆญฺจ อตฺตโน ชีวิตญฺจ ฉเฑฺฑตฺวา ปุน รโญฺญ โปริสาทสฺส หตฺถํ อุปคโตฯ ตตฺถ สจฺจธโมฺม อารมฺมณาธิปติปจฺจโยฯ รโญฺญ สุตโสมสฺส กุสลจิตฺตํ ปจฺจยุปฺปนฺนธโมฺมฯ เอสนโย สเพฺพสุ ครุกเตสุ อารมฺมเณสุฯ

กตโม สหชาตาธิปติปจฺจโยฯ อธิปติภาวํ ปตฺตา จตฺตาโร ธมฺมา อธิปติปจฺจโย, ฉโนฺท จิตฺตํ วีริยํ วีมํสาฯ

กตเม ธมฺมา ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ อธิปติ สมฺปยุตฺตา จิตฺตเจตสิกา จ อธิปติสมุฏฺฐิตา จิตฺตชรูปธมฺมา จ ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เกนเฏฺฐน สหชาโต, เกนเฏฺฐน อธิปติฯ

สหุปฺปาทนเฏฺฐน สหชาโต, สหชาตานํ ธมฺมานํ อภิภวนเฏฺฐน อธิปติฯ ตตฺถ สหุปฺปาทนเฏฺฐนาติ โย ธโมฺม สยํ อุปฺปชฺชมาโน อตฺตนา สหชาตธเมฺม จ อตฺตนา สเหว อุปฺปาเทติ, ตสฺส อตฺตนา สหชาตธมฺมานํ สหุปฺปาทนเฏฺฐนฯ

อภิภวนเฏฺฐนาติ อโชฺฌตฺถรณเฏฺฐนฯ ยถา ราชา จกฺกวตฺติ อตฺตโน ปุญฺญิทฺธิยา สกลทีปวาสิโน อภิภวโนฺต อโชฺฌตฺถรโนฺต อตฺตโน วเส วตฺตาเปติ, สกลทีปวาสิโน จ ตสฺส วเส วตฺตนฺติฯ ตถา อธิปติฏฺฐานปตฺตา อิเม จตฺตาโร ธมฺมา อตฺตโน อตฺตโน วิสเย สหชาตธเมฺม อภิภวนฺตา อโชฺฌตฺถรนฺตา อตฺตโน วเส วตฺตาเปนฺติ, สหชาตธมฺมา จ เตสํ วเส วตฺตนฺติฯ ยถา วา สิลาถเมฺภ ปถวิธาตุ อุทกกฺขเนฺธ อาโปธาตุ อคฺคิกฺขเนฺธ เตโชธาตุ วาตกฺขเนฺธ วาโยธาตุ อตฺตนา สหชาตา ติโสฺส ธาตุโย อภิภวนฺตา อโชฺฌตฺถรนฺตา อตฺตโน คติํ คมาเปนฺติ, สหชาตธาตุโย จ ตาสํ คติํ คจฺฉนฺติ, เอวเมว อธิปติฏฺฐานปตฺตา อิเม จตฺตาโร ธมฺมา อตฺตโน พเลน สหชาตธเมฺม อตฺตโน คติํ คมาเปนฺติ, สหชาตธมฺมา จ เตสํ คติํ คจฺฉนฺติ, เอวํ สหชาตธมฺมานํ อภิภวนเฏฺฐนฯ

เอตฺถ วเทยฺยุํ, ยทิ สหชาตธมฺมานํ อภิภวนเฏฺฐน อธิปตินาม สิยาฯ เอวํ สติ ติฏฺฐตุ ฉโนฺท, โลโภ เอว อธิปตินาม สิยา, โส หิ ฉนฺทโตปิ พลวตโร หุตฺวา สห ชาตธเมฺม อภิภวโนฺต ปวตฺตตีติฯ วุจฺจเต, พาลปุถุชฺชเนสุ เอว โลโภ ฉนฺทโต พลวตโร โหติ, ปณฺฑิเตสุ ปน ฉโนฺท เอว โลภโต พลวตโร หุตฺวา สหชาตธเมฺม อภิ ภวโนฺต ปวตฺตติฯ สเจ หิ โลโภ เอว ฉนฺทโต พลวตโร สิยา, กถํ อิเม สตฺตา โลภสฺส หตฺถคตา ภวสมฺปตฺติ โภคสมฺมตฺติโย ฉเฑฺฑตฺวา เนกฺขมฺมธเมฺม ปูเรตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสเรยฺยุํฯ ยสฺมา ปน ฉโนฺท เอว โลภโต พลวตโร โหติ, ตสฺมา อิเม สตฺตา โลภสฺส หตฺถคตา ภวสมฺปตฺติ โภคสมฺปตฺติโย ฉเฑฺฑตฺวา เนกฺขมฺมธเมฺม ปูเรตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรนฺติฯ ตสฺมา ฉโนฺท เอว โลภโต พลวตโร โหติ, ฉโนฺท เอว อธิปติ, น โลโภติฯ เอส นโย โทสาทีสุปีติฯ

ตตฺถ โลเก มหเนฺตสุ สุทุกฺกเรสุ ปุริสกเมฺมสุ ปจฺจุปฏฺฐิเตสุ อิเม จตฺตาโร ธมฺมา กมฺมสิทฺธิยา สํวตฺตนฺติฯ กถํฯ

หีนจฺฉนฺทา พหุชฺชนา มหนฺตานิ สุทุกฺกรานิ ปุริสกมฺมานิ ทิสฺวา นิวตฺตจฺฉนฺทา โหนฺติฯ กาตุํ น อิจฺฉนฺติ, อมฺหากํ อวิสโยติ นิรเปกฺขา ฐเปนฺติฯ ฉนฺทาธิโก ปน ตาทิสานิ ปุริสกมฺมานิ ทิสฺวา อุคฺคตจฺฉโนฺท โหติ, อติวิย กาตุํ อิจฺฉติ, มม วิสโย เอโสติ อธิฏฺฐานํ คจฺฉติฯ โส ฉเนฺทน อภิกฺฃฺฌิโต ยาว ตํ กมฺมํ น สิชฺฌติ, ตาว อนฺตรา ตํ กมฺมํ ฉเฑฺฑตุํ น สโกฺกติฯ เอวญฺจ สติ อติมหนฺตํปิ ตํ กมฺมํ เอกสฺมิํ กาเล สิทฺธํ ภวิสฺสติฯ

หีนวีริยา จ พหุชฺชนา ตาทิสานิ กมฺมานิ ทิสฺวา นิวตฺต วีริยา โหนฺติ, อิทํ เม กมฺมํ กโรนฺตสฺส พหุํ กายทุกฺขํ วา เจโตทุกฺขํ วา ภวิสฺสตีติ นิวตฺตนฺติฯ วีริยาธิโก ปน ตาทิสานิ ปุริสกมฺมานิ ทิสฺวา อุคฺคตวีริโย โหติ, อิทาเนว อุฏฺฐหิตฺวา กาตุํ อิจฺฉติฯ โส จิรกาลํปิ ตํ กมฺมํ กโรโนฺต พหุํ กายทุกฺขํ วา เจโตทุกฺขํ วา อนุภวโนฺตปิ ตสฺมิํ วีริย กเมฺม นนิพฺพินฺทติ, มหเนฺตน กมฺมวีริเยน วินา ภวิตุํ น สโกฺกติ, ตาทิเสน วีริเยน รตฺติทิวํ เขเปโนฺต จิตฺตสุขํ วินฺทติฯ เอวญฺจ สติ อติมหนฺตํปิ ตํ กมฺมํ เอกสฺมิํ กาเล สิทฺธํ ภวิสฺสติฯ

หีนจิตฺตา จ พหุชฺชนา ตาทิสานิ กมฺมานิ ทิสฺวา นิวตฺตจิตฺตา โหนฺติฯ ปุน อารมฺมณํปิ น กโรนฺติฯ จิตฺตาธิโก ปน ตาทิสานิ กมฺมานิ ทิสฺวา อุคฺคตจิโตฺต โหติ, จิตฺตํ วิโนเทตุํปิ น ส โกฺกติ, นิจฺจกาลํ ตตฺถ นิพนฺธจิโตฺต โหติฯ โส จิตฺตวสิโก หุตฺวา จิรกาลํปิ ตํ กมฺมํ กโรโนฺต พหุํ กายทุกฺขํวาปีติอาทินา ฉนฺทาธิปตินเยน วตฺตพฺพํฯ

มนฺทปญฺญา จ พหุชฺชนา ตาทิสานิ กมฺมานิ ทิสฺวา นิวตฺตปญฺญา โหนฺติ, กมฺมานํ อาทิมฺปิ น ปสฺสนฺติ, อนฺตปิ น ปสฺสนฺติ, อนฺธกาเร ปวิสนฺตา วิย โหนฺติ, ตานิ กมฺมานิ กาตุํ จิตฺตํปิ น นมติฯ ปญฺญาธิโก ปน ตาทิสานิ กมฺมานิ ทิสฺวา อุคฺคตปโญฺญ โหติ, กมฺมานํ อาทิํปิ ปสฺสติ, อนฺตํปิ ปสฺสติ, ผลํปิ ปสฺสติ, อานิสํสํปิ ปสฺสติฯ สุเขน กมฺมสิทฺธิยา นานาอุปายํปิ ปสฺสติฯ โส จิรกาลํปิ ตํ กมฺมํ กโรนฺตติอาทินา วีริยาธิปตินเยน วตฺตพฺพํฯ อิธ ปน มหติยา กมฺมวีมํสายาติ จ ตาทิสิยา กมฺม วีมํสายาติ จ วตฺตพฺพํฯ

เอวํ โลเก มหนฺตสุ สุทุกฺกเรสุ ปุริสกเมฺมสุ ปจฺจุปฏฺฐิเตสุ อิเม จตฺตาโร ธมฺมา กมฺมสิทฺธิยา สํวตฺตนฺติฯ อิเมสญฺจ จตุนฺนํ อธิปตีนํ วิชฺชมานตฺตา โลเก ปุริสวิเสสา นาม ทิสฺสนฺติ, สพฺพญฺญุพุทฺธา นาม ทิสฺสนฺติ, สพฺพญฺญุโพธิสตฺตา นาม ทิสฺสนฺติ, ปเจฺจกพุทฺธา นาม ทิสฺสนฺติ, ปเจฺจกโพธิสตฺตานาม ทิสฺสนฺติ, อคฺคสาวกานาม มหาสาวกา นาม สาวกโพธิสตฺตา นาม ทิสฺสนฺติฯ โลเกปิ เอวรูปานํ ปุริสวิเสสานํ วเสน สตฺต โลกสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย ปญฺญาสิปฺปวิเสสา จ ปริโภควตฺถุวิเสสา จ ทิสฺสนฺตีติฯ อธิปติปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนนฺตรปจฺจโย

กตโม อนนฺตรปจฺจโยฯ อนนฺตเร ขเณ นิรุโทฺธ จิตฺต เจตสิกธมฺมสมูโห อนนฺตรปจฺจโยฯ

กตโม ธโมฺม อนนฺตรปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปโนฺนฯ ปจฺฉิเม อนนฺตเร เอว ขเณ อุปฺปโนฺน จิตฺตเจตสิกธมฺมสมูโห ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปโนฺนฯ

เอกสฺมึ ภเว ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปฐมภวงฺคจิตฺตสฺส อนนฺตร ปจฺจโย, ปฐม ภวงฺคจิตฺตํ ทุติยภวงฺคจิตฺตสฺส อนนฺตรปจฺจโยติอาทินา วตฺตโพฺพฯ

ยทา ปน ธมฺมยมเก สุทฺธาวาสานํ ทุติเย อกุสเล จิเตฺต วตฺตมาเนติ วุตฺตนเยน ตสฺส สตฺตสฺส อตฺตโน อภินวํ อตฺตภาวํ อารพฺภ เอตํ มม เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ ปวตฺตํ ภวนิกนฺติก ตณฺหาสหคตจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ตทา ปฐมํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺคํ จลติฯ ตโต มโนทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ตโต สตฺต ภวนิกนฺติกชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตโต ปรํ ภวงฺควาโรฯ

อปิ จ โส สโตฺต ตทา ปจฺจุปฺปนฺนภเว กิญฺจิ น ชานาติ, ปุพฺพภเว อตฺตนา อนุภูตํ อารมฺมณํ อนุสฺสรมาโน อจฺฉติฯ วตฺถุสฺส ปน อติทุพฺพลตฺตา ตญฺจ อารมฺมณํ อปริพฺยตฺตเมว โหติฯ ตํ อารพฺภ อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตเมว พหุลํ ปวตฺตติฯ

ยทา คโพฺภ โถกํ วฑฺฒมาโน โหติ อติเรกเทฺวมาสํ คโต, ตทา จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ ปริปุณฺณานิ โหนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ มาตุคเพฺภ อาโลกาทีนํ ปจฺจยานํ อภาวโต จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ จตฺตาริ วิญฺญาณานิ นุปฺปชฺชนฺติ, กายวิญฺญาณมโนวิญฺญาณานิ เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ โส สโตฺต มาตุยา อิริยาปถปริวตฺตนาทีสุ พหูนิ ทุกฺขโทมนสฺสานิ ปจฺจนุโภติฯ วิชายนกาเล ปน ภุสํ ทุกฺขํ นิคจฺฉติเยวฯ วิชายิตฺวาปิ ยาว วตฺถุรูปานิ มุทูนิ โหนฺติ, ปริปากํ น คจฺฉนฺติ, ตาว โส อติมนฺทรูโป อุตฺตานเสยฺยโก หุตฺวา อจฺฉติฯ น กิญฺจิ ปจฺจุปฺปนฺนํ อารมฺมณํ สลฺลเกฺขติฯ เยภุเยฺยน ปุริม ภวานุสารี เอว ตสฺส วิญฺญาณํ โหติฯ สเจ โส นิรย ภวโต อาคโต โหติ, โส วิรูปมุขพหุโล โหติฯ ปุริมานิ นิรยารมฺมณานิ อารพฺภ ขเณ ขเณ วิรูปมุขมสฺส ปญฺญายติฯ อถ เทวโลกโต อาคโต โหติ, ทิพฺพานิ อารมฺมณานิ อารพฺภ วิปฺปสนฺนมุขพหุโล โหติ, ขเณ ขเณ มิหิตมุขมสฺส ปญฺญายติฯ

ยทา ปน วตฺถุรูปานิ ติกฺขานิ โหนฺติ, ปริปากํ คจฺฉนฺติฯ วิญฺญาณานิ จสฺส สุวิสทานิ ปวตฺตนฺติฯ ตทา อมนฺทรูโป หุตฺวา กีฬโนฺต ลีฬโนฺต โมทโนฺต ปโมทโนฺต อจฺฉติฯ ปจฺจุปฺปเนฺน อารมฺมณานิ สลฺลเกฺขติฯ มาตุภาสํ สลฺลเกฺขติฯ อิธ โลกานุสารี วิญฺญาณมสฺส พหุลํ ปวตฺตติฯ ปุริมชาตึ ปมุสฺสติฯ

กึ ปน สโพฺพปิ สโตฺต อิมสฺมึ ฐาเน เอว ปุริมํ ชาตึ ปมุสฺสตีติ เจฯ น สโพฺพปิ สโตฺต อิมสฺมึ ฐาเน เอว ปมุสฺสติฯ โกจิ อติเรกตรํ คมฺภวาสทุเกฺขน ปริปีฬิโต คเพฺภ เอว ปมุสฺสติฯ โกจิ วิชายนกาเล, โกจิ อิมสฺมึ ฐาเน ปมุสฺสติฯ โกจิ อิโตปรมฺปิ ทหรกาเล น ปมุสฺสติฯ วุฑฺฒกาเล เอว ปมุสฺสติฯ โกจิ ยาวชีวํปิ น ปมุสฺสติฯ เทฺว ตโย ภเว อนุสฺสรโนฺตปิ อตฺถิเยวฯ อิเม ชาติสฺสรสตฺตา นาม โหนฺติฯ

ตตฺถ วิชายนกาลโต ปฏฺฐาย ฉทฺวาริกวีถิจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ สลฺลกฺขณโต ปฏฺฐาย ฉทฺวาริกวีถิ จิตฺตานิ ปริปุณฺณานิ ปวตฺตนฺติฯ สพฺพตฺถปิ ปุริมํ ปุริมํ

อนนฺตเร นิรุทฺธํ จิตฺตํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส อนนฺตเร อุปฺปนฺนสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตร ปจฺจโย โหติฯ อยญฺจ อนนฺตรปจฺจโย นาม อนมตเคฺค สํสาเร เอกสฺส สตฺตสฺส เอกปฺปพนฺโธ เอว โหติฯ ยทา สโตฺต อรหตฺต มคฺคํ ลภิตฺวา ขนฺธปรินิพฺพานํ ปาปุณาติ, ตทา เอว โส ปพนฺโธ ฉิชฺชติฯ

เกนเฏฺฐน อนนฺตโร, เกนเฏฺฐน ปจฺจโยติฯ อตฺตโน อนนฺตเร อตฺตสทิสสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนเฏฺฐน อนนฺตโร, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโยฯ ตตฺถ อตฺตสทิสสฺสาติ สารมฺมณ ภาเวน อตฺตนา สทิสสฺสฯ สารมฺมณภาเวนาติ จ โย ธโมฺม อารมฺมเณน วินา น ปวตฺตติ, โส สารมฺมโณ นาม, เอวํ สารมฺมณภาเวนฯ ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนเฏฺฐนาติ ปุริมสฺมิํ จิเตฺต นิรุเทฺธปิ ตสฺส จินฺตนกิริยาเวโค น วูปสมฺมติ, ปจฺฉิมํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา เอว วูปสมฺมติ, เอวํ ปจฺฉิมสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนเฏฺฐนฯ

ตตฺถ ปุริมา ปุริมา มาตุปรมฺปรา วิย อนนฺตรปจฺจยปรมฺปรา ทฎฺฐพฺพาฯ ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา ธีตุปรมฺปรา วิย ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนปรมฺปรา ทฎฺฐพฺพาฯ เอวํ สเนฺต อรหนฺตานํ สพฺพปจฺฉิมํ ปรินิพฺพานจิตฺตมฺปิ ปุน ปฏิสนฺธิจิตฺตสงฺขาตํ ธมฺมนฺตรํ อุปฺปาเทยฺยาติฯ น อุปฺปาเทยฺยฯ กสฺมา, ตทา กมฺมกิเลสเวคานํ สพฺพโส ปฏิปฺปสฺสทฺธิภาเวน อจฺจนฺตสนฺตตรตฺตา ตสฺส จิตฺตสฺสาติฯ อนนฺตรปจฺจย ทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. สมนนฺตรปจฺจโย

ปจฺจยธมฺมวิภาโค จ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมวิภาโค จ อนนฺตปจฺจย สทิโสฯ

เกนเฏฺฐน สมนนฺตโรติฯ สุฏฺฐุ อนนฺตรเฏฺฐน สมนนฺตโรฯ ยถา สิลาถมฺภาทีสุ รูปกลาปา เอกาพทฺธา สมานาปิ รูป ธมฺมภาเวน สณฺฐาน ชาติกตฺตา มเชฺฌ ปริเจฺฉทรูปสหิตา เอว โหนฺติฯ ทฺวินฺนํ รูปกลาปานํ มเชฺฌ อนฺตรํ นาม วิวรํ นาม อตฺถิเยวฯ น ตถา ปุริมปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ จิตฺตเจตสิก กลาปานํ มเชฺฌฯ เต ปน อรูปธมฺมภาเวน อสณฺฐาน ชาติกตฺตา มเชฺฌ ปริเจฺฉท ธมฺมสฺส นาม กสฺสจิ อากาสวิวรสฺส อภาวโต สพฺพโส อนฺตร รหิตา เอว โหนฺติฯ โลกสฺสปิ ทฺวินฺนํ กลาปานํ อนฺตรํ นาม น ทิสฺสติฯ ตโต อิเม สตฺตา จิตฺตํ นาม นิจฺจํ ธุวํ ถาวรํ อวิปริณาม ธมฺมนฺติ เอวํ จิเตฺต นิจฺจสญฺญิโน โหนฺติฯ เอวํ สุฏฺฐุ อนนฺตรเฏฺฐน สมนนฺตโรฯ อนนฺตรเฏฺฐนาติ จ อตฺตโน อนนฺตเร อตฺตสทิสสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนเฏฺฐนาติ ปุเพฺพ วุตฺตเมวฯ

เอวํ สเนฺต นิโรธสมาปตฺติกาเล ปุริมจิตฺตํ นาม เนว สญฺญานาสญฺญายตนจิตฺตํ, ปจฺฉิม จิตฺตํ นาม อริยผลจิตฺตํ, ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อนฺตเร เอกรตฺติทิวมฺปิ เทฺวรตฺติทิวานิปิฯลฯ สตฺตรตฺติทิวานิปิ อจิตฺตโก โหติฯ อสญฺญสตฺตภูมิยํปิ ปุริเม กามภเว จุติจิตฺตํ ปุริมจิตฺตํ นามฯ ปจฺฉิเม กามภเว ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปจฺฉิมจิตฺตํ นาม, ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อนฺตเร อสญฺญสตฺตภเว ปญฺจกปฺปสตานิ ปุคฺคโล อจิตฺตโก ติฏฺฐติฯ ตตฺถ เทฺว ปุริมจิตฺตานิ อตฺตโน อนนฺตเร อตฺตสทิสสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนปจฺจยสตฺติรหิตานิ โหนฺตีติฯ น โหนฺติฯ มหเนฺตหิ ปน ภาวนาปณิธิพเลหิ ปฏิพาหิตตฺตา ปุริมจิตฺตานิ จ นิรุชฺฌมานานิ อนนฺตเร ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทน สตฺติสหิตานิ เอว นิรุชฺฌนฺติฯ ปจฺฉิมจิตฺตานิ จ อุปฺปชฺชมานานิ ตสฺมึ ขเณ เอกาพทฺธภาเวน อนุปฺปชฺชิตฺวา จิรกาเล เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ น จ เอตฺตกมเตฺตน ปุริมจิตฺตานํ อนนฺตเร ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทน สตฺตินาม นตฺถีติ จ, เต อนนฺตรปจฺจยธมฺมา นาม น โหนฺตีติ จ สกฺกา วตฺตุํฯ ยถา ตํ รโญฺญ โยธา นาม อตฺถิ, กทาจิ ราชา กาลํ ญตฺวา ตุเมฺห อิทานิ มายุชฺฌถ, ยุทฺธกาโล น โหติ, อสุกสฺมึ กาเล เอว ยุชฺฌถาติ วเทยฺยฯ เต จ ตทา อยุชฺฌมานา วิจเรยฺยุํฯ เอวํ สเนฺตปิ เตสํ ยุชฺฌนสตฺติ นาม นตฺถีติ จ, เต โยธา นาม น โหนฺตีติ จ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

เอตฺถ วเทยฺยุํ, อิมสฺมึ ปจฺจเย เต ปน อรูปธมฺมภาเวน อสณฺฐาน ชาติกตฺตา มเชฺฌปริเจฺฉทธมฺมสฺส นาม กสฺสจิ อภาวโต สพฺพโส อนฺตรรหิตา เอว โหนฺตีติ วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺต ปุเพฺพ อารมฺมณ ปจฺจเย เภริสทฺทวีณาสโทฺทปมาหิ โย จิตฺตานํ ขเณ ขเณ อุปฺปาโท จ นิโรโธ จ วุโตฺต, โส อเมฺหหิ กถํ ปเจฺจตโพฺพติฯ อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ นานาจิตฺตานํ ขณมเตฺตปิ ปุพฺพาปร ปริวตฺตนสฺส โลเก ปญฺญายนโตฯ อยมโตฺถ ปุเพฺพ จิตฺต ยมกทีปนิยํ วิตฺถารโต วุโตฺตเยวาติฯ สมนนฺตรปจฺจย ทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สหชาตปจฺจโย

ปจฺจยธมฺมวิภาโค จ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมวิภาโคจ วุจฺจติฯ เอกโต อุปฺปนฺนา สเพฺพปิ จิตฺต เจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สหชาต ปจฺจยา จ โหนฺติ สหชาตปจฺจยุปฺปนฺนา จฯ ปฏิสนฺธินา มกฺขนฺธา จ ปฏิสนฺธิสหชาตํ หทยวตฺถุ จ อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจยา จ โหนฺติ สหชาตปจฺจ ยุปฺปนฺนา จฯ สพฺพานิ มหาภูตานิปิ อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจยา จ โหนฺติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา จฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สพฺพานิ กมฺมชรูปานิ จ ปวตฺติกาเล ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตน เตน จิเตฺตน ชาตานิ สพฺพานิ จิตฺตชรูปานิ จ สหชาตจิตฺตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนานิ นามฯ สพฺพานิ อุปาทารูปานิ สหชาตมหาภูตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานิ นามฯ

เกนเฏฺฐน สหชาโต, เกนเฏฺฐน ปจฺจโยฯ สห ชานนเฏฺฐน สหชาโต, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโยฯ ตตฺถ สหชานนเฏฺฐนาติ โย ธโมฺม ชายมาโน อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนหิ ธเมฺมหิ สเหว สยญฺจ ชายติ อุปฺปชฺชติ, อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺน จ ธเมฺม อตฺตนา สเหว ชเนติ อุปฺปาเทติ, ตสฺส โส อโตฺถ สหชานนโฏฺฐ นามฯ

ยถา สูริโย นาม อุทยโนฺต สูริยาตเป จ สูริยา โลเก จ อตฺตนา สเหว ชนยโนฺต อุเทติฯ ยถา จ ปทีโป นาม ชลโนฺต ปทีปาตเป จ ปทีปาโลเก จ อตฺตนา สเหว ชนยโนฺต ชลติฯ เอว เมวํ อยํ ปจฺจยธโมฺม อุปฺปชฺชมาโน อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺม อตฺตนา สเหว อุปฺปาเทติฯ ตตฺถ สูริโย วิย เอกเมโก นาม ธโมฺม, สูริยาตปา วิย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา, สูริยาโลกา วิย สหชาตรูปธมฺมาฯ ตถา สูริโย วิย เอกเมโก มหาภูตรูปธโมฺม, สูริยาตปา วิย สหชาตมหาภูต ธมฺมา, สูริยาโลกา วิย สหชาตอุปาทารูปธมฺมา, เอส นโย ปทีปุปมายปีติฯ สหชาตปจฺจยทีป นา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อญฺญมญฺญปจฺจโย

สหชาตปจฺจเย วิภเตฺตสุ ธเมฺมสุ โย โย ปจฺจย ธโมฺมติ วุโตฺต, โส โส เอว อิธ ปจฺจยธโมฺม เจว ปจฺจยุปฺปนฺน ธโมฺม จ โหติฯ สเพฺพปิ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยธมฺมา จ โหนฺติ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมาฯ สหชาตา จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยธมฺมา จ โหนฺติ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา จฯ ปฏิสนฺธินามกฺขนฺธา จ ปฏิสนฺธิ สหชาตํ หทยวตฺถุรูปญฺจ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยธมฺมา จ โหนฺติ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา จฯ อโตฺถ สุวิเญฺญโยฺยเยวฯ

ยถา อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย อุสฺสาปิตา ตโย ทณฺฑา อญฺญมญฺญสฺส นิสฺสยา จ โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นิสฺสิตา จฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ อุสฺสิเต สเพฺพ อุสฺสิตา โหนฺติ, เอกเมกสฺมึ ปตเนฺต สเพฺพ ปตนฺติฯ เอวํ อญฺญมญฺญธมฺมา จ ทฎฺฐพฺพาฯ

เอตฺถ วเทยฺยุํ, สเพฺพ เจตสิกา ธมฺมา จิตฺตปจฺจยํ อลภ มานา อุปฺปชฺชิตุํ น สโกฺกนฺตีติ ยุตฺตํฯ กสฺมาฯ ผุสนาทีนํ เจตสิก กิจฺจานํ วิชานนกิจฺจปุพฺพงฺคมตฺตา, มโนปุพฺพงฺคมาติ หิ วุตฺตํฯ จิตฺตํ ปน เจตสิกปจฺจยํ อลภมานํ อุปฺปชฺชิตุํ น สโกฺกตีติ น ยุเชฺชยฺยาติฯ วุจฺจเต, เจตสิกธมฺมา นาม จิตฺตสฺส สหายงฺคานิ โหนฺติฯ ตสฺมา เตหิ วินา จิตฺตมฺปิ อุปฺปชฺชิตุํ น สโกฺกติเยวฯ เอเสว นโย จตูสุ มหาภูเตสุปีติฯ อุปาทารูปานิ ปน มหาภูตานํ นิสฺสนฺทมตฺตตฺตา สหายงฺคานิ น โหนฺตีติฯ นนุ อาหารรูปญฺจ ชีวิตรูปญฺจ ปจฺจยวิเสสตฺตา สหายงฺคํ โหตีติฯ วุจฺจเต, ฐิติยา เอว สหายงฺคํ โหติฯ น อุปฺปาเทฯ อิธ ปน อุปฺปาเท สหายงฺคํ อธิเปฺปตนฺติฯ อญฺญมญฺญปจฺจยทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. นิสฺสยปจฺจโย

ติวิโธ นิสฺสยปจฺจโย, สหชาตนิสฺสโย วตฺถุ ปุเรชาตนิสฺสโย วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสโยฯ

ตตฺถ กตโม สหชาตนิสฺสโยฯ สโพฺพ สหชาต ปจฺจโย สหชาตนิสฺสโยฯ ตสฺมา ตตฺถ ปจฺจยวิภาโค จ ปจฺจยุปฺปนฺนวิภาโค จ สหชาตปจฺจเย วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

กตโม ปน วตฺถุปุเรชาตนิสฺสโยฯ ฉ วตฺถูนิ จกฺขุ วตฺถุ โสตวตฺถุ ฆานวตฺถุ ชิตฺหวตฺถุ กายวตฺถุ หทยวตฺถุฯ อิมานิ ฉวตฺถูนิ ปวตฺติกาเล สตฺตานํ วิญฺญาณธาตูนํ วตฺถุปุเร ชาตนิสฺสโยฯ

วตฺถุรูปเมว ปุเรชาตํ หุตฺวา นิสฺสโย วตฺถุปุเรชาต นิสฺสโยฯ ตตฺถ จิตฺตเจตสิกานํ นิสฺสยฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ นามฯ ปุเรชาตนฺติ อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส อุปฺปตฺติกฺขณโต ปุริเม ขเณ ชาตํฯ

ตตฺถ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ตทา ปุเรชาตสฺส วตฺถุรูปสฺส อภาวโต อตฺตนา สหุปฺปนฺนเมว หทยวตฺถุรูปํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติฯ ปฐม ภวงฺคจิตฺตํ ปน ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนหทย วตฺถุรูปํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติฯ ทุติยภวงฺคจิตฺตํ ปฐมภวงฺคจิเตฺตน สหุปฺปนฺนํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ตติยภวงฺคจิตฺตํ ทุติย ภวงฺคจิเตฺตน สหุปฺปนฺนนฺติอาทินา ยาวมรณาสนฺนกาลา ทฺวินฺนํ มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ วตฺถุปุเรชาตนิสฺสโย เวทิตโพฺพฯ

ยถา วีณาสทฺทา นาม วีณาตนฺตีสุ วีณาทณฺฑเกหิ ปหรณเวเคน เอว ชายนฺติ, โน อญฺญถาฯ ตถา ปญฺจวิญฺญาณานิ นาม ปญฺจวตฺถุสงฺขาเตสุ ปญฺจทฺวาเรสุ ปญฺจนฺนํ อารมฺมณานํ อาปาตา คมนเวเคน เอว ชายนฺติ, โน อญฺญถาฯ

อาปาตาคมนญฺจ เตสํ ทฺวารารมฺมณานํ ฐิติปตฺตกาเล เอว โหติฯ อาปาตาคมนปจฺจยา จ ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺคํ จลติฯ ภวงฺคจลน ปจฺจยา จ อาวชฺชนํ อุปฺปชฺชติฯ อาวชฺชนปจฺจยา จ ตานิ ปญฺจวิญฺญาณานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา จกฺขาทีนิ ปญฺจวตฺถูนิ ปุเร อตีตภวงฺคจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนานิ เอว ปญฺจวิญฺญาณธาตูนํ วตฺถุปุเรชาตปจฺจยา โหนฺติฯ

มรณาสนฺนกาเล ปน สพฺพานิ ฉ วตฺถูนิ จุติจิตฺตโต ปุเร สตฺตรสมสฺส ภวงฺคจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เอว อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต ปรํ น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา มรณาสนฺนกาเล ภวงฺคจิตฺตานิ จ สพฺพานิ ฉทฺวาริกวีถิจิตฺตานิ จ จุติจิตฺตญฺจ ปุเรตรํ อุปฺปนฺนานิ ตานิเยว อตฺตโน อตฺตโน วตฺถูนิ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนฺติฯ อยํ วตฺถุปุเรชาต นิสฺสโยฯ

กตโม ปน วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสโยฯ ยทา อตฺตโน อชฺฌตฺตํ วตฺถุรูปํ อารพฺภ ยํ รูปํ นิสฺสาย มม มโนวิญฺญาณํ วตฺตติ, เอตํ มม เอโส หมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ เอวํ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ คหณวเสน วา เอตํ อนิจฺจํ เอตํ ทุกฺขํ เอตํ อนตฺตาติ เอวํ สมฺมสนวเสน วา อาวชฺชนาทีนิ มโนทฺวาริกวีถิ จิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตทา ตํ ตํ วตฺถุรูปํ ปเจฺจกํ เตสํ นิสฺสยวตฺถุ จ โหติ เตสํ อารมฺมณญฺจฯ ตสฺมา ตํ ตํ หทยรูปํ ตสฺส ตสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตปจฺจโย โหติฯ อยํ วตฺถารมฺมณ ปุเรชาตนิสฺสโยฯ เอวํ นิสฺสยปจฺจโย ติวิโธ โหติฯ

อิธ สุตฺตนฺตนิสฺสโยปิ วตฺตโพฺพฯ อิเม มนุสฺสา วา ติรจฺฉานคตา วา รุกฺขาทโย วา มหาปถวิยํ ปติฏฺฐิตา, มหา ปถวี จ เหฏฺฐา มหาอุทกกฺขเนฺธ, มหาอุทกกฺขโนฺธ จ เหฏฺฐา มหาวาตกฺขเนฺธ, มหาวาตกฺขโนฺธ จ เหฏฺฐา อชฏากาเส, มนุสฺสา เคเหสุ, ภิกฺขู วิหาเรสุ, เทวา ทิพฺพวิมาเนสูติอาทินา สพฺพํ โลกปฺปวตฺตึ ญตฺวา นิสฺสยปจฺจโย เวทิตโพฺพฯ นิสฺสยปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุปนิสฺสยปจฺจโย

ติวิโธ อุปนิสฺสยปจฺจโย, อารมฺมณูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยฯ ตตฺถ อารมฺมณูป นิสฺสโย อารมฺมณาธิปติปจฺจยสทิโส, อนนฺตรูปนิสฺสโย อนนฺตรปจฺจยสทิโสฯ

กตโม ปกตูปนิสฺสโยฯ สเพฺพปิ อตีตานาคต ปจฺจุปฺปนฺนา อชฺฌตฺตพหิทฺธาภูตา จิตฺตเจตสิกรูปธมฺมา จ นิพฺพานญฺจ ปญฺญตฺติ จ สเพฺพสํ ปจฺจุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ ยถารหํ ปกตูปนิสฺสโยฯ

ตตฺถ อตีโต ปรินิพฺพุโต อมฺหากํ พุโทฺธ จ ธโมฺม จ อริยสาวกสโงฺฆ จ สมฺมุติสงฺฆปรมฺปรา จ อมฺหากํ ปจฺฉิม ชนานํ กุสลุปฺปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจโยฯ ตถา โลเก อตีตา กาลงฺกตา มาตาปิตโร จ อาจริยา จ ปณฺฑิตสมณพฺราหฺมณา จ ปากฏา นานาติตฺถาจริยา จ มหิทฺธิกา มหานุภาวา โปราณกราชาโน จ ปจฺฉิมกานํ ชนานํ กุสลุปฺปตฺติยา วา อกุสลุปฺปตฺติยา วา สุขทุกฺขุปฺปตฺติยา วา ปกตูปนิสฺสโยฯ ตถา หิ เต ปจฺฉิมกานํ ชนานํ อตฺถาย นานาสทฺธมฺมปญฺญตฺติโย วา นานาอสทฺธมฺมปญฺญตฺติโย วา นานาโลกูปกรณานิ วา ปุเร ปฏฺฐเปสุํฯ ปจฺฉิมชนา จ เตหิ ปฏฺฐปิเตสุ ทานสีลาทิธเมฺมสุ วา โลกจาริตฺต กุลโคตฺตจาริตฺต ธเมฺมสุ วา นานาทิฎฺฐิวาเทสุ วา นานากมฺมายตนสิปฺปายตน วิชฺชาฐาเนสุ วา ยถาปฏฺฐปิเตสุ คามนิคมนครเขตฺตวตฺถุ ตฬากโปกฺขรณิอาวาฏาทีสุ วา เคหรถสกฏนาวา สโมฺปตสมฺพนฺธาทีสุ วา ชาตรูปรชตมณิมุตฺตาทีสุ วา ทายชฺชํ ปฏิปชฺชนฺตา โลเก วฑฺฒนฺติฯ

อนาคโตปิ เมเตฺตโยฺย นาม พุโทฺธ จ ตสฺส ธโมฺม จ ตสฺส สโงฺฆ จ เอตรหิ พหุชฺชนานํ ปารมิปุญฺญุปฺปวตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจโยฯ ตถา อิมสฺมิํ ภเว จ ปจฺฉิเม กาเล ปฏิลภิสฺสมานา อิสฺสริยฎฺฐานธนธญฺญสมฺปตฺติโย ปุริเม กาเล ฐิตานํ มหาชนานํ นานาภิสงฺขารุปฺปตฺติยา ปกตูปนิสฺสย ปจฺจโยฯ อนาคตภเว จ อนุภวิสฺสมานา ภวสมฺปตฺติ โภค สมฺปตฺติโย มคฺคผล นิพฺพานสมฺปตฺติโย จ เอตรหิ ปจฺจุปฺปนฺนภเว ฐิตานํ ทานสีลาทิปุญฺญกิริยุปฺปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจโยฯ ยถา หิ โลเก เหมเนฺต กาเล ธญฺญปฺผลานิ ลภิสฺสามาติ วสฺสิเก กาเล กสฺสนวปฺปนกมฺมานิ อารภนฺติ, กเมฺม สิเทฺธ ตํ ตํ ธนํ ลภิสฺสามาติ ปุพฺพภาเค ตํ ตํ วีริยกมฺมํ วา ตํ ตํ ปญฺญากมฺมํ วา อารภนฺติฯ ตตฺถ ธญฺญปฺผลปฺปฏิลาโภ จ ตํ ตํ ธนปฺปฏิ ลาโภจ ตํ ตํ กมฺมารมฺภสฺส อนาคตปกตูปนิสฺสยปจฺจโย ตํ ตํ กมฺมารโมฺภ จ ธญฺญปฺผลปฺปฏิลาภสฺส จ ตํ ตํ ธนปฺปฏิ ลาภสฺส จ อตีตปกตูปนิสฺสยปจฺจโยฯ เอวเมว ปจฺฉิเม อนาคเต กาเล นานากมฺมปฺผลานิ สมฺปสฺสนฺตา ปตฺถยนฺตา มหาชนา ปุริเม ปจฺจุปฺปเนฺน กาเล นานาปุญฺญกมฺมานิ อารภนฺติฯ ตตฺถ ปุญฺญปฺผลานิ ปุญฺญกมฺมานํ อนาคตปกตูปนิสฺสยปจฺจโยฯ ปุญฺญกมฺมานิ ปุญฺญปฺผลานํ อตีตปกตูปนิสฺสยปจฺจโยฯ ตสฺมา อนาคตปกตูปนิสฺสโยปิ อตีตปกตูปนิสฺสโย วิย อติมหโนฺต ปจฺจโย โหติฯ

ปจฺจุปฺปนฺนา พุทฺธาโย ปจฺจยา ปจฺจุปฺปนฺนานํ มนุสฺสเทวพฺรหฺมานํ ปจฺจุปฺปนฺนา มาตาปิตโร ปจฺจุปฺปนฺนานํ ปุตฺตธีตาทีนํ ปจฺจุปฺปนฺนปกตูป นิสฺสโย นามฯ โส สุปากโฏเยวฯ

อชฺฌตฺตภูตา ปกตูปนิสฺสยธมฺมา นาม พุทฺธาทีสุ สวิญฺญาณกสนฺตาเนสุ อุปฺปนฺนา ปจฺจยธมฺมาฯ พหิทฺธาภูตา ปกตูปนิสฺสยธมฺมา นาม สตฺตานํ ปติฎฺฐานภูตา ปถวิปพฺพตนทีสมุทฺทาทโย เตสํ เตสํ สตฺตานํ พหูปการา อรญฺญวนรุกฺข ติณปุพฺพณฺณาปรณฺณาทโย จนฺท

สูริยคหนกฺขตฺตาทโย วโสฺสทกอคฺคิวาตสีตอุณฺหาทโย จ สเพฺพปิ เต สตฺตานํ กุสลุปฺปตฺติยา วา อกุสลุปฺปตฺติยา วา สุขุปฺปตฺติยา วา ทุกฺขุปฺปตฺติยา วา พลวปจฺจยา โหนฺติฯ

อิเม ชนา ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปรินิพฺพายิสฺสามาติ โพธิปกฺขิย ธเมฺม วา ภาเวนฺติ, อนาคเต พุทฺธกาเล ปรินิพฺพายิสฺสามาติ ปารมีธเมฺม วา ปริปูเรนฺติฯ ตตฺถ นิพฺพานํ เตสํ ธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา พลวปจฺจโย โหติฯ

โลเก นานาโวหารภูตา นามปญฺญตฺติโย จ พุทฺธ สาสเน ติปิฏกปริยตฺติธมฺมภูตา นามปญฺญตฺติโย จ เตสํ เตสํ อตฺถานํ ชานนตฺถาย พลวปจฺจโยฯ

ตตฺถ สงฺขตธมฺมา นาม ปจฺจเย สติ อุปฺปชฺชนฺติ, อสติ นุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชิตฺวาปิ ปจฺจเย สติ ติฏฺฐนฺติ, อสติ น ติฏฺฐนฺติฯ ตสฺมา เตสํ อุปฺปตฺติยา วา ฐิติยา วา ปจฺจโย นาม อิจฺฉิตโพฺพฯ นิพฺพานํ ปน ปญฺญตฺติ จ อสงฺขตธมฺมา โหนฺติ อชาติธมฺมา อนุปฺปาทธมฺมา นิจฺจ ธมฺมา ธุวธมฺมาฯ ตสฺมา เตสํ อุปฺปาทาย วา ฐิติยา วา ปจฺจโย นาม นตฺถีติฯ

กุสโล กุสลสฺส อุปนิสฺสโยฯ สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยตีติอาทินา สุปากโฏฯ ตถา ราคํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนติ, อทินฺนํ อาทิยตีติอาทินา สปฺปายํ อุตุํ สปฺปายํ โภชนํ อุปนิสฺสาย กายิกํ สุขํ ปจฺจนุโภตีติอาทินา จ อกุสโล อกุสลสฺส, อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อุปนิสฺสโยปิ สุปากโฏฯ

กุสโล ปน อกุสลสฺสปิ พลวูปนิสฺสโยฯ ทานํ ทตฺวา เตน ทาเนน อตฺตานํ อุกฺกํเสติ, ปรํ วเมฺภติฯ ตถา สีล สมฺปโนฺน หุตฺวา สมาธิสมฺปโนฺน หุตฺวา ปญฺญาสมฺปโนฺน หุตฺวา อตฺตานํ อุกฺกํเสติ, ปรํ วเมฺภติฯ

กุสโล อพฺยากตสฺสปิ พลวูปนิสฺสโยฯ สพฺพานิ จตุภูมิกกุสลกมฺมานิ วา กมฺมปริวารานิ กุสลานิ วา กาลนฺตเร จตุภูมิกานํ วิปากาพฺยากตานํ พลวูปนิสฺสโยฯ ทานปารมึ ปูเรนฺตา ปูรณกาเล พหุํ กายิกทุกฺขํ ปจฺจนุภวนฺติฯ ตถา สีลปารมึ นิกฺขมปารมึ ปญฺญาปารมึ วีริยปารมึ ขนฺติปารมึ สจฺจปารมึ อธิฏฺฐานปารมึ เมตฺตาปารมึ อุเปกฺขา ปารมึฯ เอเสว นโย ฌานภาวนามคฺคภาวนาสุปิฯ

อกุสโล กุสลสฺสปิ พลวูปนิสฺสโยฯ อิเธกโจฺจ ปาปํ กตฺวา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี หุตฺวา ตสฺส ปาปสฺส ปหานาย ทานสีลฌานมคฺคกุสลานิ สมฺปาเทติฯ ตํ ปาปํ เตสํ กุสลานํ พลวูปนิสฺสโยฯ

อกุสโล อพฺยากตสฺสปิ พลวูปนิสฺสโยฯ อิธ พหู ชนา ทุจฺจริตานิ กตฺวา จตูสุ อปาเยสุ ปติตฺวา อปายทุกฺขํ ปจฺจนุภวนฺติฯ ทิฏฺฐธเมฺมปิ เกจิ อตฺตโน วา ปรสฺส วา ทุจฺจริตกมฺม ปจฺจยา พหุํ ทุกฺขํ ปจฺจนุภวนฺติฯ เกจิ ทุจฺจริตกเมฺมน ธนํ ลภิตฺวา สุขํ ปจฺจนุภวนฺติฯ พหุชฺชนา ราคมูลกํ พหุํ ทุกฺขํ ปจฺจนุภวนฺติ, โทสมูลกํ ทิฏฺฐิมูลกํ มานมูลกนฺติฯ

อพฺยากโต กุสลสฺสปิ พลวูปนิสฺสโยฯ ธน สมฺปตฺติยา ทานํ เทติ, สีลํ ปูเรติ, ปญฺญํ ปูเรติ, ภาวนาสปฺปายํ อาวาสํ วา เลณํ วา คุหํวา รุกฺขํ วา อรญฺญํ วา ปพฺพตํ วา โคจรคามํ วา อุตุสปฺปายํ วา อาหารสปฺปายํ วา ลภิตฺวา ตํ ตํ ภาวนํ ภาเวติฯ

อพฺยากโต อกุสลสฺสปิ พลวูปนิสฺสโยฯ โลเก จกฺขุสมฺปทํ นิสฺสาย พหูนิ ทสฺสนมูลานิ อกุสลานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ เอส นโย โสตสมฺปทาทีสุ ฯ ตถา หตฺถสมฺปทํ ปาทสมฺปทํ สตฺถ สมฺปทํ อาวุธสมฺปทนฺติอาทินาปิ วตฺตโพฺพฯ เอวํ อุปนิสฺสโย ติวิโธ โหติฯ

อิธ สุตฺตนฺตูปนิสฺสโยปิ วตฺตโพฺพฯ กลฺยาณมิตฺตํ อุป นิสฺสาย ปาปมิตฺตํ อุปนิสฺสาย คามํ อุปนิสฺสาย อรญฺญํ อุปนิสฺสายาติอาทินา พหูสุ ฐาเนสุ อาคโตฯ อปิ จ ปญฺจนิยามธมฺมา สตฺตโลก สงฺขารโลก โอกาสโลก สงฺขาตานํ ติณฺณํ โลกานํ อวิจฺฉินฺนปฺปวตฺติยา พลวปจฺจ ยา โหนฺติฯ อยญฺจ อโตฺถ นิยามทีปนิยํ อเมฺหหิ วิตฺถารโต ทีปิโตติฯ

เกนเฏฺฐน อารมฺมณูปนิสฺสโยติฯ อธิปติภูตํ อารมฺมณเมว อารมฺมณิกธมฺมานํ พล วนิสฺสยเฏฺฐน อารมฺมณูป นิสฺสโยฯ

เกนเฏฺฐน อนนฺตรูปนิสฺสโยติฯ ปุริมํ อนนฺตรจิตฺตเมว ปจฺฉิมสฺส อนนฺตรจิตฺตสฺส อุปฺปชฺ ชนตฺถาย พลวนิสฺสยเฏฺฐน อนนฺตรูปนิสฺสโยฯ มาตา วิย ปุริมจิตฺตํ, ปุโตฺต วิย ปจฺฉิมจิตฺตํฯ ยถา มาตา อตฺตโน อนนฺตเร ปุตฺตสฺส อุปฺปชฺชนตฺถาย พลวูป นิสฺสโย โหติ, ตถา ปุริมจิตฺตํ ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนตฺถายาติฯ

เกนเฏฺฐน ปกตูปนิสฺสโยติฯ ปกติยาว โลเก ปณฺฑิตานํ ปากโฏ อุปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺส โยฯ

เอตฺถ จ อนนฺตรูปนิสฺสยานุภาโว อนนฺตรจิเตฺต เอว ผรติฯ ปกตูปนิสฺสยานุภาโว ปน ทู เรปิ ผรติเยวฯ ตถา หิ อิมสฺมึ ภเว ปุริเมสุ ทิวเสสุ วา มาเสสุ วา สํวจฺฉเรสุ วา ทิฎฺฐสุตฆายิต สายิตผุสิตวิญฺญาตานิ อารมฺมณานิ ปจฺฉาตถารูเป ปจฺจเย สติ วสฺสสเตปิ มโนทฺวาเร อาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ อิทํ นาม ปุเพฺพ มยา ทิฎฺฐํ สุตนฺติอาทินา สตฺตา อนุสฺสรนฺติฯ โอปปาติกสตฺตา ปน ปุริมภวํปิ อนุสฺสรนฺติฯ ตถา มนุเสฺสสุปิ อเปฺปกเจฺจ ชาติสฺสรสญฺญาลาภิโนฯ ตถา ปุเพฺพ อเนกสตสหเสฺสสุ ทิฎฺฐาทีสุ วตฺถูสุ ปจฺฉา เอกสฺมึ ขเณ เอกํ วตฺถุํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา ตสฺมึ เอว ขเณ พหูสุปิ เตสุ มโนวิญฺญาณสนฺตานํ ผรมานํ ปวตฺตตีติฯ อุปนิสฺสยปจฺจย ทีปนา นิฎฺ ฐิตาฯ

๑๐. ปุเรชาตปจฺจโย

ติวิโธ ปุเรชาตปจฺจโยฯ วตฺถุปุเรชาตปจฺจโย จ อารมฺมณปุเรชาตปจฺจโย จ วตฺถารมฺมณ ปุเรชาตปจฺจโย จฯ

ตตฺถ วตฺถุปุเรชาโต จ วตฺถารมฺมณปุเรชาโต จ ปุเพฺพ นิสฺสยปจฺจเย นิสฺสยนาเมน วุตฺตา เอวฯ

อารมฺมณปุเรชาโต นาม ปจฺจุปฺปนฺนานิ อฎฺฐารสนิปฺผนฺนรูปานิ เอวฯ เตสุปิ ปจฺจุปฺปนฺนานิ รูปสทฺทาทีนิ ปญฺจารมฺมณานิ ปญฺจนฺนํ ปญฺจวิญฺญาณ วีถิจิตฺตานํ นิยมโต อารมฺมณปุเรชาตปจฺจยา โหนฺติฯ ยถา หิ วีณาสทฺทา นาม วีณาตนฺตีสุ วีณาทณฺฑเกน ปหรณ ปจฺจยา เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวญฺจ สติ เต สทฺทา ปุเรชาตาหิ วีณาตนฺติ วีณาทณฺฑเกหิ วินา อุปฺปชฺชิตุํ น สโกฺกนฺติฯ เอวเมวํ ปญฺจ วิญฺญาณ วีถิจิตฺตานิปิ ปญฺจสุ วตฺถุทฺวาเรสุ ปญฺจนฺนํ อารมฺมณานํ อาปาตาคมน ปจฺจยา เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ อาปาตาคมนญฺจ เตสํ ทฺวินฺนํ ฐิติปตฺตกาเล เอว โหติฯ น เกวลญฺจ ตสฺมึ กาเล ตานิ ปญฺจารมฺมณานิ เตสุ ปญฺจวตฺถูสุ เอว อาปาตมาคจฺฉนฺติฯ อถ โข ภวงฺคมโนทฺวาเรปิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺติเยวฯ ตสฺมึ อาปาตคมนตฺตา เอว ตํ ภวงฺคมฺปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ จลิตฺวา อุปจฺฉิชฺชติ, ภวงฺคุปเจฺฉเท เอว ตานิ วีถิจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวญฺจ สติ ตานิ วีถิจิตฺตานิ ปุเรชาเตหิ วตฺถุ ทฺวารารมฺมเณหิ วินา อุปฺปชฺชิตุํ น สโกฺกนฺตีติฯ ตานิ ปน สพฺพานิปิ อฎฺฐารสนิปฺผนฺนรูปานิ นิรุทฺธานิ หุตฺวา อตีตานิปิ โหนฺติ, อนุปฺปนฺนานิ หุตฺวา อนาคตานิปิ โหนฺติฯ อุปฺปนฺนานิ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนานิปิ โหนฺติฯ สพฺพานิปิ มโนวิญฺญาณวีถิจิตฺตานํ อารมฺมณานิ โหนฺติฯ เตสุ ปจฺจุปฺปนฺนานิ เอว เตสํ อารมฺมณปุเรชาตปจฺจยา โหนฺติฯ ยทา ทูเร วา ปฎิจฺฉเนฺน วา ฐิตํ ตํ ตํ อารมฺมณวตฺถุํ มนสา เอว อารมฺมณํ กโรติ, ตทา ตํ ตํ วตฺถุ สเจ ตตฺถ ตตฺถ วิชฺชมานํ โหติ, ปจฺจุปฺปนฺนํ นาม โหติฯ ปุเรชาตปจฺจยทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. ปจฺฉาชาตปจฺจโย

ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปจฺจุปฺปนฺนํ จิตฺตํ ปุเรชาตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จตุ สมุฏฺฐานิกสฺส รูปกายสฺส วุฑฺฒิวิรุฬฺหิยา ปจฺฉาชาตปจฺจโยฯ ยถา ตํ ปจฺฉิมวเสฺสสุ อนุวสฺสํ วสฺสมานานิ วโสฺสทกานิ ปุริมวเสฺสสุ ชาตานํ รุกฺขโปตกานํ วุฑฺฒิวิรุฬฺหิยา ปจฺฉาชาต ปจฺจยา โหนฺตีติฯ

ตตฺถ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ จิตฺตนฺติ ปฐมภวงฺคโต ปฏฺฐาย ยาว จุติ จิตฺตา สพฺพํ จิตฺตํ วุจฺจติฯ ปุเรชาตสฺสาติ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนํ กมฺมชรูปกายํ อาทิํ กตฺวา อชฺฌตฺตสนฺตานปริยาปนฺน สโพฺพ จตุสมุฏฺฐานิกรูปกาโย วุจฺจติฯ

ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนสฺส กมฺมชรูปกายสฺส ปฐม ภวงฺคาทีนิ ปนฺนรสภวงฺคจิตฺตานิ ปจฺฉาชาตปจฺจยา โหนฺติฯ ปฏิสนฺธิ จิตฺตํ ปน เตน กาเยน สหุปฺปนฺนตฺตา ปจฺฉชาตํ น โหติฯ โสฬสมภวงฺคจิตฺตญฺจ ตสฺส กายสฺส ภิชฺชนเกฺขเตฺต อุปฺปนฺนตฺตา ปจฺจโย น โหติฯ ตสฺมา ปนฺนรสภวงฺคจิตฺตานีติ วุตฺตํฯ

ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ ปน เทฺว รูปกายา อุปฺปชฺชนฺติ กมฺมชรูปกาโย จ อุตุชรูปกาโยจฯ ตถา ภงฺคกฺขเณปิฯ ปฐมภวงฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ปน ตโย รูปกายา อุปฺปชฺชนฺติ กมฺมชรูปกาโย จ อุตุชรูปกาโย จ จิตฺตชรูปกาโย จฯ ยทา พหิทฺธาหารปฺผรณํ ลภิตฺวา อชฺฌตฺตาหาโร อาหารชรูปกายํ ชเนติ, ตโต ปฏฺฐาย จตุสมุฏฺฐานิกา จตฺตาโร รูปกายา ทีป ชาลา วิย ปวตฺตนฺติฯ เต อุปฺปาทกฺขณํ อติกฺกมฺม ยาว ฐิติภาเวน ธรนฺติ, ตาว ปนฺนรสจิตฺตานิ เตสํ กายานํ ปจฺฉาชาตปจฺจยา โหนฺติเยวฯ

วุฑฺฒิวิรุฬฺหิยาติ จตุสมุฏฺฐานิกรูปสนฺตติยา อุปรูปริ วุฑฺฒิยา จ วิรุฬฺหิยา จฯ ตถาหิ ปุริมา ปุริมา จตฺตาโร รูปกายา สเจ ปจฺฉาชาต ปจฺจยํ ปุนปฺปุนํ ลภนฺติ, เอวํ สติ เต นิรุชฺฌนฺตาปิ ปจฺฉารูปสนฺตติปรมฺปรานํ วุฑฺฒิยา จ วิรุฬฺหิยา จ เวปุลฺลาย จ พลว ปจฺจยา หุตฺวา นิรุชฺฌนฺตีติฯ ปจฺฉาชาตปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. อาเสวนปจฺจโย

ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ สตฺตรส โลกิยกุสล จิตฺตานิ อาวชฺชนทฺวยวชฺชิตานิ อฏฺฐารสกิริยจิตฺตานีติ สตฺต จตฺตาลีสํ โลกิยชวนจิตฺตานิ อาเสวนปจฺจโยฯ เตสุ นิรนฺตรปฺปวตฺตํ ชวนสนฺตตึ ปตฺวา ปุริมํ ปุริมํ ชวนจิตฺตํ อาเสวน ปจฺจโยฯ จตูหิ มคฺคจิเตฺตหิ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ จิตฺตํ อาเสวนปจฺจยุปฺปนฺนํฯ

เกนเฏฺฐน อาเสวนนฺติฯ อุปรูปริปคุณภาววฑฺฒนตฺถํถาม พลวฑฺฒนตฺถญฺจ ปริวาสคฺคาหาปนเฏฺฐนฯ

ตตฺถ ปคุณภาโวติ ปุนปฺปุนํ สชฺฌายิตสฺส ปาฬิปาฐสฺส สุเขน ปวตฺตนํ วิย ชวนฏฺฐานชวนกิจฺจสงฺขาเต ฐานกิจฺจวิเสเส ปจฺฉิม ปจฺฉิมจิตฺตสฺส สุเขน ปวตฺตนํฯ ปริวาโส นาม โกเสยฺยวตฺถํ ปุนปฺปุนํ สุคเนฺธน ปริวาสนํ วิย จิตฺตสนฺตาเน ปุนปฺปุนฺนํ รชฺชนทุสฺสนาทินา วา อรชฺชนอทุสฺสนาทินา วา ปริวาสนํฯ ปุริมสฺมึ ชวนจิเตฺต นิรุเทฺธปิ ตสฺส ชวนเวโค น นิรุชฺฌติ, ปจฺฉิมํ จิตฺตสนฺตานํ ผรมาโน ปวตฺตติเยวฯ ตสฺมา ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ชวนจิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ เตน เวเคน ปคฺคหิตํ พลวตรํ หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ปุริมจิตฺตํ อตฺตโน ปริวาสํ ปจฺฉิมจิตฺตํ คณฺหาเปติฯ ปจฺฉิมญฺจ จิตฺตํ ปุริมสฺส จิตฺตสฺส ปริวาสํ คเหตฺวา ปวตฺตติฯ เอวํ สเนฺตปิ โส อาเสวนเวโค ปกติยา สตฺตหิ จิตฺตวาเรหิ ปริกฺขยํ คจฺฉติ, ตโต ปรํ ตทารมฺมณวิปาก จิตฺตํ วา อุปฺปชฺชติ, ภวงฺค จิตฺตวาโร วา ปวตฺตติฯ

อิธ สุตฺตนฺตาเสวนปจฺจโยปิ วตฺตโพฺพฯ สติปฏฺฐานํ ภาเวติ, สมฺมปฺปธานํ ภาเวติ, สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ, ธมฺม วิจยสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ, สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ, สมฺมาสงฺกปฺปํ ภาเวตีติอาทินา พหูสุ ฐาเนสุ วุโตฺตฯ ตตฺถ ภาเวตีติ เอกํปิ ทิวสํ ภาเวติ, สตฺตปิ ทิวสานิ ภาเวติ, เอกํปิ มาสํ ภาเวติ, สตฺตปิ มาสานิ ภาเวติ, เอกํปิ สํวจฺฉรํ ภาเวติ, สตฺตปิ สํวจฺฉรานิ ภาเวตีติ อโตฺถฯ

ปุริมปุริเมสุ ภเวสุ อาเสวิตานิ ภาวิตานิ พหุลี กตานิ กุสลานิ วา อกุสลานิ วา ปจฺฉิมปจฺฉิเมสุ ภเวสุ พลวตรานํ กุสลานํ วา อกุสลานํ วา อุปฺปตฺติยา อาเสวน ปจฺจโยฯ

กาลนฺตเร วา ภวนฺตเร วา ตาทิสานํ กุสลากุสลานํ อุปฺปตฺติยา ปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโย นามฯ เตสํเยว พลวตรตฺถาย ปจฺจโย อาเสวนปจฺจโย นามฯ

โลเกปิ มหเนฺตสุ จิตฺตภาวนากเมฺมสุ วาจา ภาวนากเมฺมสุ กายภาวนากเมฺมสุ องฺคปจฺจงฺคภาวนากเมฺมสุ กมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฐาเนสุ จ อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมานํ นิสฺสนฺทคุณา นาม สนฺทิสฺสนฺติเยวฯ

สเพฺพสํ ขณิกธมฺมานํ มเชฺฌ เอวรูปสฺส อาเสวน ปจฺจยสฺส วิชฺชมานตฺตา ปุริสพลปุริสถามานํ อุปรูปริ วฑฺฒน วเสน จิรกาลํ ปวตฺติตานิ ปุริสกมฺมานิ นิปฺผตฺตึ ปาปุณนฺติ, สพฺพญฺญุพุทฺธภาวํปิ คจฺฉนฺติฯ อาเสวนปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. กมฺมปจฺจโย

ทุวิโธ กมฺมปจฺจโย สหชาตกมฺมปจฺจโย นานากฺขณิก กมฺมปจฺจโยฯ

ตตฺถ ขณตฺตยสมงฺคิ ภูตา สพฺพาปิ กุสลากุสลา พฺยากตเจตนา สหชาตกมฺม ปจฺจโยฯ เจตนาสมฺปยุตฺตา สเพฺพปิ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมาจ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนา กมฺมชรูปธมฺมา จ ปวตฺติกาเล สเพฺพปิ จิตฺตชรูปธมฺมา จ ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

อตีตา กุสลากุสลเจตนา นานากฺขณิกกมฺม ปจฺจโยฯ พาตฺตึสวิธา โลกิยวิปาก จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จ สเพฺพ กมฺมชรูปธมฺมา จ ตสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เกนเฎฺฐน กมฺมนฺติฯ กิริยาวิเสสเฎฺฐน กมฺมํฯ เจตนา หิ กิริยา วิเสโส โหติ สพฺพกเมฺมสุ เชฎฺฐกตฺตาฯ ตา หิ สเพฺพสุ กายวจีมโนกเมฺมสุ ปจฺจุปฏฺฐิเตสุ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส นิปฺผตฺตตฺถาย สมฺปยุตฺตธเมฺม เจเตติ กเปฺปติ สํวิทหติ, เอกโต อุฎฺฐาเปติ, ตสฺมา สพฺพกเมฺมสุ เชฎฺฐกา โหติฯ อิติ กิริยาวิเสสเฎฺฐน กมฺมํ นามฯ กโรนฺติ เอเตนาติ วา กมฺมํฯ กึ กโรนฺติฯ กายิกกิริยํปิ กโรนฺติ, วาจสิกกิริยํปิ กโรนฺติ, มานสิกกิริยํปิ กโรนฺติฯ ตตฺถ กายิกกิริยา นาม คมนฐาน นิสชฺชาทโย อภิกฺกมนปฏิกฺกมนาทโย อนฺตมโส อกฺขิทลานํ อุกฺขิปนนิกฺขิปนานิปิฯ วาจสิกกิริยา นาม วาจาปวตฺตนกิริยาฯ มานสิกกิริยา นาม สุจินฺติต ทุจินฺติตกิริยา, อนฺตมโส ปญฺจ วิญฺญาณานํ ทสฺสนกิจฺจสวนกิจฺจาทีนิปิฯ สพฺพาปิ อิมา กิริยาโย เอตาย เจตนาย สตฺตา กโรนฺติ, สํวิทหนฺติ, ตสฺมา สา เจตนา กมฺมํ นามฯ

อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนน สห ชายตีติ สหชาตํฯ สหชาตญฺจ ตํ กมฺมญฺจาติ สหชาตกมฺมํฯ สหชาตกมฺมํ หุตฺวา ปจฺจโย สหชาตกมฺม ปจฺจโยฯ สหชาตกมฺมภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ

อโญฺญ กมฺมสฺส อุปฺปตฺติกฺขโณ อโญฺญ วิปากสฺส อุปฺปตฺติกฺขโณติ เอวํ วิสุํ วิสุํ อุปฺปตฺติกฺขโณ เอตสฺสาติ นานากฺขณิกํฯ นานากฺขณิกญฺจ ตํ กมฺมญฺจาติ นานากฺขณิกกมฺมํฯ นานากฺขณิกกมฺมํ หุตฺวา ปจฺจโย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโยฯ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เจตนา อตฺตโน นิรุทฺธานนฺตเร เอว อริยผลวิปากํ ชเนติ, สาปิ นานากฺขณิกา เอว โหติฯ

เอตฺถ จ เอกา ทานกุสลเจตนา อตฺตนา สหชาตานํ จิตฺตเจตสิกานญฺจ กายิกวาจสิกกิริยาภูตานํ จิตฺตชรูปานญฺจ สหชาตกมฺมปจฺจโยฯ ตาย เจตนาย อายตึ กาลนฺตเร อุปฺปชฺชมานสฺส วิปากกฺขนฺธสฺส จ กมฺมชรูปกฺขนฺธสฺส จ นานากฺขณิก กมฺมปจฺจโยฯ เอวํ เอกา กมฺมปถปตฺตา สุจริตทุจฺจริตเจตนา ทฺวีสุ กาเลสุทฺวินฺนํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ทฺวีหิ ปจฺจยสตฺตีหิ ปจฺจโย โหตีติฯ

เอตฺถ จ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเย กมฺมนฺติ กิริยาวิเสโสฯ โส ปน เจตนาย นิรุทฺธายปิ อ นิรุชฺฌิตฺวา ตํ จิตฺตสนฺตานํ อนุคจฺฉติเยวฯ ยทา วิปจฺจิตุํ โอกาสํ ลภติ, ตทา โส กิริยา วิเสโส จุตินฺตเร เอโก อตฺตภาโว หุตฺวา วิปจฺจติ ปาตุภวติฯ โอกาสํ ปน อลภมานา ภวสตํปิ ภว สหสฺสํปิ ภวสตสหสฺสํปิ ตํ สนฺตานํ อนุคจฺฉติเยวฯ มหคฺคตกมฺมํ ปน ลโทฺธกาเส สติ ทุติยภเว พฺรหฺมโลเก เอโก พฺรหฺมตฺตภาโว หุตฺวา วิปจฺจติ ปาตุภวติฯ สุปริปกฺกกมฺมตฺตา ปน ทุติยภเวเยว ขียติ, ตโต ปรํ นานุคจฺฉตีติฯ กมฺมปจฺจยทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๔. วิปากปจฺจโย

ฉตฺตึสวิธา วิปากภูตา สหชาตจิตฺตเจตสิกา ธมฺมา วิปาก ปจฺจโยฯ เตเยว อญฺญมญฺญญฺจ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กมฺมชรูปานิ จ ปวตฺติกฺขเณ วิปาก จิตฺตชาตานิ จิตฺตชรูปานิ จ วิปากปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เกนเฏฺฐน วิปาโกติฯ วิปจฺจนเฏฺฐน วิปาโกฯ วิปจฺจนํ นาม มุทุตรุณภาวํ อติกฺกมฺม วิปกฺก ภาวํ อาปชฺชนํฯ กสฺส ปน ธมฺมสฺส มุทุตรุณภาโว, กสฺส วิปกฺกภาโวติฯ นานากฺขณิ กกมฺมปจฺจย สงฺขาตสฺส อตีตกมฺมสฺส มุทุตรุณภาโว, ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปกฺกภาโวฯ

ตตฺถ เอกสฺส กมฺมสฺส จตสฺส อวตฺถาโย โหนฺติ เจตนา วตฺถา กมฺมาวตฺถา นิมิตฺตาวตฺ ถา วิปากาวตฺถาติฯ

ตตฺถ ตาย เจตนาย นิรุทฺธายปิ ตสฺสา กิริยา วิเสโส น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตสนฺตานํ อนุคจฺฉ ติเยวฯ อยํ กมฺมาวตฺถา นามฯ

นิมิตฺตาวตฺถาติ ตํ กมฺมํ ยทา วิปจฺจิตุํ โอกาสํ ลภติ, ตทา มรณาสนฺนกาเล ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตเมว กมฺมํ วา ปจฺจุปฏฺฐาติ, โส ปุคฺคโล ตทา ทานํ เทโนฺต วิย สีลํ รกฺขโนฺต วิย ปาณฆาตํ วา กโรโนฺต วิย โหติฯ กมฺมนิมิตฺตํ วา ปจฺจุปฏฺฐาติ, ทาน วตฺถุอาทิกํ วา สตฺถาทิกํ วา อญฺญํ วาปิ ปุเพฺพ ตสฺส กมฺมสฺส อุปกรณภูตํ อารมฺมณํ ตทา ตสฺส ปุคฺคลสฺส หตฺถคตํ วิย โหติฯ คตินิมิตฺตํ วา ปจฺจุปฏฺฐาติ, ทิพฺพวิมานาทิกํ วา นิรยคฺคิชาลาทิกํ วา อุปฺปชฺชมานภเว อุปลภิตพฺพํ วา อนุภวิตพฺพํ วา อารมฺมณํ ตทา ทิสฺสมานํ โหติฯ อยํ นิมิตฺตา วตฺถา นามฯ

วิปากาวตฺถาติ สเจ โส ปุคฺคโล ตถา ปจฺจุปฏฺฐิตํ ตํ กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา คตินิมิตฺตํ วา เอกํ อารมฺมณํ อมุญฺจมาโน มรติ, ตทา ตํ กมฺมํ ตสฺมึเยว วิปจฺจติ, ตํ กมฺมํ ตสฺมึเยว เอโก อตฺตภาโว หุตฺวา ปาตุภวติ ฯ ตตฺถ ปุริมาสุ ตีสุ อวตฺถาสุ ตํ กมฺมํ มุทุตรุณภูตํ โหติ, ปจฺฉิมํ ปน วิปากาวตฺถํ ปตฺวา วิปกฺกภูตํ โหติฯ เตน วุตฺตํ วิปจฺจนํ นาม มุทุตรุณภาวํ อติกฺกมฺม วิปกฺก ภาวํ อาปชฺชนนฺติฯ เอวํ วิปกฺกภาวํ อาปโนฺน จิตฺต เจตสิกธมฺมสมูโห วิปาโก นามฯ

ตตฺถ ยถา อมฺพปฺผลานิ นาม ยทา วิปกฺกภาวํ อาปชฺชนฺติ, ตทา สพฺพโส สินิทฺธรูปานิ โหนฺติฯ เอวเมวํ วิปากธมฺมา นาม นิรุสฺสาหา นิพฺยาปารา หุตฺวา สพฺพโส สนฺตรูปา โหนฺติฯ เตสํ สนฺตรูปตฺตาเยว ภวงฺคจิตฺตานํ อารมฺมณํ อวิภูตํ โหติ, ภวงฺคโต วุฏฺฐานกาเล ตํ อา รมฺมณํ น ชานาติฯ ตถาหิ รตฺติยํ นิทฺทายนฺตสฺส ปุริมภเว มรณาสนฺนกาเล ยถาคหิตํ กมฺมาทิ กํ อารมฺมณํ อารพฺภ ภวงฺคโสตํ ปวตฺตมานํปิ ตสฺส ภวงฺคโสตสฺส ตํ อารมฺมณํ อารพฺภ อิทํ นาม เม ปุริมภเว อารมฺมณํ ทิฏฺฐนฺติ กสฺสจิ ชานนวีถิจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติฯ โส ปุคฺคโล นิทฺทายนกาเลปิ อุฏฺฐานกาเลปิ ปุริมภวสิทฺธํ ตํ นิมิตฺตํ น ชานาติฯ เอวํ นิรุสฺสาหนิพฺ ยาปารสนฺตรูป ภาเวน อุปการกตา วิปากปจฺจยตา นามาติฯ วิปาก ปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. อาหารปจฺจโย

ทุวิโธ อาหารปจฺจโย รูปาหารปจฺจโย อรูปาหาร ปจฺจโยฯ

ตตฺถ รูปาหารปจฺจโย นาม กพฬีการาหารสงฺขาตํ โอช รูปํ วุจฺจติฯ โส จ อชฺฌตฺตาหาโร พหิทฺธาหาโรติ ทุวิโธฯ กพฬีการาหารภกฺขานํ สตฺตานํ สเพฺพปิ จตุสมุฏฺฐานิกรูปธมฺมา ตสฺส ทุวิธสฺส รูปาหารสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

อรูปาหาโร ปน ติวิโธ ผสฺสาหาโร มโนสเญฺจตนา หาโร วิญฺญาณาหาโร จฯ ตโยเปเต ธมฺมา สหชาตานํ นามรูปธมฺมานํ อาหารปจฺจโย โหนฺติฯ สหชาตา จ นามรูป ธมฺมา เตสํ ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เกนเฏฺฐน อาหาโรติฯ ภุสํ หรณเฏฺฐน อาหาโรฯ ภุสํ หรณเฏฺฐนาติจ ทฬฺหํ ปวตฺตาปนเฏฺฐน, จิรกาลํ ฐิติยา วุฑฺฒิยา วิรุฬฺหิยา เวปุลฺลาย อุปตฺถมฺภนเฏฺฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ ชนกกิจฺจยุโตฺตปิ อาหาโร อุปตฺถมฺภนกิจฺจปฺปธาโน โหตีติฯ

ตตฺถ ทุวิโธ รูปาหาโร อชฺฌตฺตสนฺตาเน จตุสมุฏฺฐานิกํ รูปกายํ อุปพฺรูหยโนฺต ภุสํ หรติ, ทฬฺหํ ปวเตฺตติ, จิรํ อทฺธานํ คเมติ, ตํ ตํ อายุกปฺปปริโยสานํ ปาเปตีติ อาหาโรฯ

ผสฺสาหาโร อารมฺมเณสุ อิฏฺฐานิฏฺฐรสํ นีหรโนฺต สมฺปยุตฺตธเมฺม ภุสํ หรติฯ มโนสเญฺจตนาหาโร กายวจี มโนกเมฺมสุ อุสฺสาหํ ชเนโนฺต สมฺปยุตฺตธเมฺม ภุสํ หรติฯ วิญฺญาณาหาโร อารมฺมณวิชานนเฏฺฐน ปุพฺพงฺคมกิจฺจํ วหโนฺต สมฺปยุตฺตธเมฺม ภุสํ หรติ, ทฬฺหํ ปวเตฺตติ, จิรํ อทฺธานํ คเมตีติ อาหาโรฯ สมฺปยุตฺตธเมฺม ภุสํ หรโนฺต สหชาตรูปธเมฺมปิ ภุสํ หรติเยวฯ

อิธ สุตฺตนฺตนโยปิ วตฺตโพฺพฯ ยถา สกุณา นาม จกฺขูหิ ทิสาวิทิสํ วิภาเวตฺวา ปเตฺตหิ รุกฺขโต รุกฺขํ วนโต วนํ อากาเสน ปกฺขนฺทิตฺวา ตุณฺฑเกหิ ผลาผลานิ ตุทิตฺวา ยาวชีวํ อตฺตานํ ยาเปนฺติฯ ตถา อิเม สตฺตา ฉหิ วิญฺญาเณหิ อารมฺมณานิ วิภาเวตฺวา ฉหิ มโนสเญฺจตนาหาเรหิ อารมฺมณวตฺถุปฺปฏิลาภตฺถาย อุสฺสุกฺกนํ กตฺวา ฉหิ ผสฺสาหาเรหิ อารมฺมเณสุ รสํ ปาตุภวนฺตํ กตฺวา สุขทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ วิญฺญาเณหิ วา อารมฺมณานิ วิภาเวตฺวา นามรูป สมฺปตฺตึ สาเธนฺติฯ ผเสฺสหิ อารมฺมเณสุ รสํ ปาตุภวนฺตํ กตฺวา อารมฺมณรสานุภวนํ เวทนํ สมฺปาเทตฺวา ตณฺหาเวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติฯ เจตนาหิ ตณฺหามูลกานิ นานากมฺมานิ ปสเวตฺวา ภวโต ภวํ สํสรนฺติฯ เอวํ อาหารธมฺมานํ มหนฺตํ อาหารกิจฺจํ เวทิตพฺพนฺติฯ อาหารปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. อินฺทฺริยปจฺจโย

ติวิโธ อินฺทฺริยปจฺจโย สหชาตินฺทฺริยปจฺจโย ปุเร ชาตินฺทฺริยปจฺจโย รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจโยฯ

ตตฺถ ปนฺนรสินฺทฺริยธมฺมา สหชาตินฺทฺริยปจฺจโย นาม, ชีวิตินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยนฺติฯ เตหิ สหชาตา จิตฺตเจตสิกธมฺมา จ รูปธมฺมา จ ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

ปญฺจินฺทฺริยรูปานิ ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจโย, จกฺขุนฺทฺริยํ โสตินฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหินฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํฯ ปญฺจวิญฺญาณจิตฺต เจตสิก ธมฺมา ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เอกํ รูปชีวิตินฺทฺริยํ รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจโยฯ สพฺพานิ กมฺมช รูปานิ ชีวิตรูปวชฺชิตานิ ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนานิฯ

เกนเฏฺฐน อินฺทฺริยนฺติฯ อิสฺสริยเฏฺฐน อินฺทฺริยํฯ ตตฺถ กตฺถ อิสฺสริยนฺติฯ อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ อิสฺสริยํฯ กสฺมิํ กสฺมิํ กิเจฺจ อิสฺสริยนฺติ ฯ อตฺตโน อตฺตโน กิเจฺจ อิสฺสริยํฯ นามชีวิตํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ชีวนกิเจฺจ อิสฺสริยํฯ ชีวนกิเจฺจติ อายุวฑฺฒนกิเจฺจ, สนฺตติฐิติยา จิรกาลฐิติกิเจฺจติ อโตฺถฯ มนินฺทฺริยํ อารมฺมณคฺคหณกิเจฺจ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อิสฺสริยํฯ อวเสโส อินฺทฺริยโฏฺฐ ปุเพฺพ อินฺทฺริยยมกทีปนิยํ วุโตฺตเยวฯ

เอตฺถ วเทยฺย, เทฺว อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยธมฺมา อินฺทฺริยภูตา สมานาปิ กสฺมา อินฺทฺริยปจฺจเย วิสุํ น คหิตาติฯ ปจฺจยกิจฺจสฺส อภาวโตฯ ติวิธญฺหิ ปจฺจยกิจฺจํ ชนนกิจฺจญฺจ อุปตฺถมฺภนกิจฺจญฺจ อนุปาลนกิจฺจญฺจฯ ตตฺถ โย ปจฺจโย ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺส อุปฺปาทาย ปจฺจโย โหติ, ยสฺมิํ อสติ ปจฺจยุปฺปโนฺน ธโมฺม น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปจฺจยกิจฺจํ ชนนกิจฺจํ นามฯ ยถา อนนฺตรปจฺจโยฯ โย ปจฺจโย ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺส ฐิติยา จ วุฑฺฒิยา จ วิรุฬฺหิยา จ ปจฺจโย โหติ, ยสฺมิํ อสติ ปจฺจยุปฺปโนฺน ธโมฺม น ติฎฺฐติ น วฑฺฒติ น วิรูหติ, ตสฺส ปจฺจยกิจฺจํ อุปตฺถมฺภนกิจฺจํ นามฯ ยถา ปจฺฉาชาตปจฺจโยฯ โย ปจฺจโย ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ปวตฺติยา ปจฺจโย โหติ, เยน วินา ปจฺจยุปฺปโนฺน ธโมฺม จิรกาลํ น ปวตฺตติ, สนฺตติ คมนํ ฉิชฺชติ, ตสฺส ปจฺจย กิจฺจํ อนุปาลนกิจฺจํ นามฯ ยถา รูป ชีวิตินฺทฺริยปจฺจโยฯ เอเต ปน เทฺว อินฺทฺริยธมฺมา เตสุ ตีสุ ปจฺจย กิเจฺจสุ เอกกิจฺจํปิ นสาเธนฺติ, ตสฺมา เอเต เทฺว ธมฺมา อินฺทฺริย ปจฺจเย วิสุํ น คหิตาติฯ

เอตํ สเนฺต เอเต เทฺว ธมฺมา อินฺทฺริยาติปิ น วตฺตพฺพาติฯ โน น วตฺตพฺพาฯ กสฺมาฯ อินฺทฺริยกิจฺจสพฺภาวโตติฯ กิํ ปน เอเตสํ อินฺทฺริยกิจฺจนฺติฯ ลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตอากเปฺปสุ อิสฺสรตา อินฺทฺริย กิจฺจํฯ ตถา หิ ยสฺส ปุคฺคลสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิตฺถินฺทฺริยรูปํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สนฺตาเน จตูหิ กมฺมาทีหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปนฺนา ปญฺจกฺขนฺธ ธมฺมา อิตฺถิภาวาย ปริณมนฺติ, โส อตฺตภาโว เอกเนฺตน อิตฺถิลิงฺค อิตฺถินิมิตฺต อิตฺถิกุตฺต อิตฺถากปฺปยุโตฺต โหติ, โน อญฺญถาฯ น จ อิตฺถินฺทฺริยรูปํ เต ปญฺจกฺขนฺธธเมฺม ชเนติ, น จ อุปตฺถมฺภติ, นาปิ อนุปาเลติ, อถ โข เต ธมฺมา อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานา เอวเญฺจวญฺจ อุปฺปชฺชนฺตูติ อาณํ ฐเปนฺตํ วิย เตสุ อตฺตโน อนุภาวํ ปวเตฺตติฯ เต จ ธมฺมา ตเถว อุปฺปชฺชนฺติ, โน อญฺญถาติฯ อยํ อิตฺถินฺทฺริยรูป

สฺส อิตฺถิลิงฺคาทีสุ อิสฺสรตาฯ เอส นโย ปุริสินฺทฺริยรูปสฺส ปุริสลิงฺคาทีสุ อิสฺสรตายํฯ เอวํ เอเต เทฺว ธมฺมา ลิงฺคาทีสุ อินฺทฺริยกิจฺจ สพฺภาวโต อินฺทฺริยา นาม โหนฺตีติฯ

หทยวตฺถุรูปํ ปน ทฺวินฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ นิสฺสยวตฺถุกิจฺจํ สาธยมานํปิ ตาสุ อินฺทฺริยกิจฺจํ น สาเธติฯ น หิ ภาวิต จิตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส หทยรูเป ปสเนฺนวา อปฺปสเนฺน วา ชาเตปิ มโนวิญฺญาณธาตุโย ตทนุวตฺติกา โหนฺตีติฯ อินฺทฺริย ปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. ฌานปจฺจโย

สตฺต ฌานงฺคานิ ฌานปจฺจโย, วิตกฺโก วิจาโร ปีติ โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อุเปกฺขา เอกคฺคตาฯ เตหิ สหชาตา ปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตา จิตฺตเจตสิกธมฺมา จ รูปธมฺมา จ ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เกนเฏฺฐน ฌานนฺติฯ อุปนิชฺฌายนเฏฺฐน ฌานํฯ อุปนิชฺฌาย นเฏฺฐนาติ จ มนสา อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา นิชฺฌายนเฏฺฐน เปกฺขนเฏฺฐนฯ ยถา หิ อิสฺสาโส ทูเร ฐตฺวา ขุทฺทเก ลกฺขมณฺฑเล สรํ ปเวเสนฺโต หเตฺถหิ สรํ อุชุกญฺจ นิจฺจลญฺจ กตฺวา มณฺฑลญฺจ วิภูตํ กตฺวา จกฺขุนา นิชฺฌายนฺโต ปเวเสติฯ เอวเมว อิเมหิ อเงฺคหิ จิตฺตํ อุชุกญฺจ นิจฺจลญฺจ กตฺวา อารมฺมณญฺจ วิภูตํ กตฺวา นิชฺฌายนฺโต ปุคฺคโล อุปนิชฺฌายตีติ วุจฺจติฯ เอวํ อุปนิชฺฌายิตฺวา ยํกิญฺจิ กายกมฺมํ วา วจีกมฺมํ วา มโนกมฺมํ วา กโรนฺโต อวิรชฺฌมาโน กโรติฯ

ตตฺถ กายกมฺมํ นาม อภิกฺกมปฺปฏิกฺกมาทิกํ วุจฺจติฯ วจีกมฺมํ นาม อกฺขรวณฺณปริปุณฺณํ วจีเภทกรณํ วุจฺจติฯ มโนกมฺมํ นาม ยํกิญฺจิ มนสา อารมฺมณวิภาวนํ วุจฺจติฯ ทานกมฺมํ วา ปาณาติปาต กมฺมํ วา อนุรูเปหิ ฌานเงฺคหิ วินา ทุพฺพเลน จิเตฺตน กาตุํ น สกฺกา โหติฯ เอส นโย เสเสสุ กุสลากุสล กเมฺมสูติฯ

อยญฺจ อโตฺถ วิตกฺกาทีนํ ฌานงฺคธมฺมานํ วิสุํ วิสุํ สภาว ลกฺขเณหิ ทีเปตโพฺพฯ สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมณาภินิโรปน ลกฺขโณ วิตกฺโก, โส จิตฺตํ อารมฺมเณ ทฬฺหํ นิโยเชติฯ อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ วิจาโร, โส จิตฺตํ อารมฺมเณ ทฬฺหํ สํโยเชติฯ อารมฺมณสมฺปิยายนลกฺขณาปีติ, สา จิตฺตํ อารมฺมเณ ปริตุฏฺฐํ กโรติฯ ติโสฺสปิ เวทนา อารมฺมณรสานุ ภวนลกฺขณา, ตาปิ จิตฺตํ อารมฺมเณ อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌตฺตรสานุภวน กิเจฺจน ทฬฺหปฺปฏิพทฺธํ กโรนฺติฯ สมาธานลกฺขณา เอกคฺคตา, สาปิ จิตฺตํ อารมฺมเณ นิจฺจลํ กตฺวา ฐเปตีติฯ ฌานปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. มคฺคปจฺจโย

ทฺวาทส มคฺคงฺคานิ มคฺคปจฺจโย สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมา วาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสมาธิฯ เสสา มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโวติ ตโย ธมฺมา วิสุํ เจตสิกธมฺมา น โหนฺติฯ มุสาวาทาทิวเสน ปวตฺตานํ จตุนฺนํ อกุสลขนฺธานํ นามํฯ ตสฺมา เต มคฺคปจฺจเย วิสุํ น คหิตาติฯ สเพฺพ สเหตุกา จิตฺต เจตสิกธมฺมา จ สเหตุกจิตฺตสห ชาตา รูปธมฺมา จ ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ

เกนเฏฺฐน มโคฺคติฯ สุคติทุคฺคตินิพฺพาน ทิสาเทสสมฺปา ปนเฏฺฐน มโคฺคฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิกานิ หิ อฏฺฐ สมฺมามคฺคงฺคานิ สุคติ ทิสาเทสญฺจ นิพฺพานทิสาเทสญฺจ สมฺปาปนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ จตฺตาริ มิจฺฉามคฺคงฺคานิ ทุคฺคติทิสาเทสํ สมฺปาปนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติฯ

ตตฺถ ฌานปจฺจโย อารมฺมเณ จิตฺตํ อุชุํ กโรติ, ถิรํ กโรติ, อปฺปนาปตฺตํ กโรติฯ อปฺปนาปตฺตํ นาม คมฺภีเร อุทเก ปกฺขิโตฺต มโจฺฉวิย กสิณนิมิตฺตาทิเก นิมิตฺตารมฺมเณ อนุปวิฏฺฐํ จิตฺตํ ปวุจฺจติฯ มคฺคปจฺจโย วฏฺฏูปเถ เจตนากมฺมํ วิวฏฺฏูปเถ ภาวนากมฺมํ อุชุํ กโรติ, ถิรํ กโรติ, กมฺมปถปตฺตํ กโรติ, วุทฺธิํ วิรุฬฺหิํ เวปุลฺลํ กโรติ, ภูมนฺตรปตฺตํ กโรติฯ อย เมเตสํ ทฺวินฺนํ ปจฺจยานํ วิเสโสฯ

ตตฺถ กมฺมปถปตฺตํ นาม ปาณาติปาตาทีนํ กุสลากุสล กมฺมานํ องฺคปาริปูริยา ปฏิสนฺธิชนเน สมตฺถภาวสงฺขาตํ กมฺมคติํ ปตฺตํ เจตนากมฺมํฯ ภูมนฺตรปตฺตํ นาม ภาวนานุกฺกเมน กามภูมิโต ปฏฺฐาย ยาว โลกุตฺตรภูมิยา เอกสฺมิํอิริยาปเถปิ อุปรูปริภูมิํ ปตฺตํ ภาวนากมฺมํฯ อยญฺจ อโตฺถ ฌานปจฺจเย วุตฺตนเยน สมฺมาทิฏฺฐิอาทิกานํ มคฺคงฺคธมฺมานํ วิสุํ วิสุํ สภาว ลกฺขเณหิ ทีเปตโพฺพติฯ มคฺคปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๙. สมฺปยุตฺตปจฺจโย

สมฺปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจโยติ เอกํ ทุกฺกํฯ อตฺถิ ปจฺจโย นตฺถิ ปจฺจโยติ เอกํ ทุกฺกํฯ วิคตปจฺจโย อวิคต ปจฺจโยติ เอกํ ทุกฺกํฯ อิมานิ ตีณิ ปจฺจยทุกฺกานิ วิสุํ ปจฺจย วิเสสานิ น โหนฺติฯ ปุเพฺพ อาคเตสุ ปจฺจเยสุ เกจิ ปจฺจยา อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนหิ สมฺปยุตฺตา หุตฺวา ปจฺจยตฺตํ คจฺฉนฺติ, เกจิ วิปฺปยุตฺตา หุตฺวา, เกจิ วิชฺชมานา หุตฺวา, เกจิ อวิชฺชมานา หุตฺวา, เกจิ วิคตา หุตฺวา, เกจิ อวิคตา หุตฺวา ปจฺจยตฺตํ คจฺฉนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ อิมานิ ตีณิ ปจฺจยทุกฺกานิ วุตฺตานิฯ

เอตฺถ จ อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อโนฺต, นตฺถีติ โข ทุติโย อโนฺตติ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ อตฺถินตฺถิสทฺทา สสฺสตุเจฺฉเทสุปวตฺตนฺติ, ตสฺมา เอวรูปานํ อตฺถานํ นิวตฺตนตฺถํ ปุน วิคตทุกฺกํ วุตฺตํฯ

สเพฺพปิ สหชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยา เจว โหนฺติ ปจฺจยุปฺปนฺนา จฯ

เกนเฎฺฐน สมฺปยุโตฺตฯ เอกุปฺปาทตา เอกนิโรธตา เอกวตฺถุกตา เอการมฺมณตาติ อิเมหิ จตูหิ สมฺปโยคเงฺคหิ สมนฺนาคโต หุตฺวา สํยุโตฺต เอกีภาวํ คโตติ สมฺปยุโตฺตฯ

ตตฺถ เอกีภาวํ คโตติ จกฺขุวิญฺญาณํ ผสฺสาทีหิ สตฺตหิ เจตสิเกหิ สห เอกีภาวํ คตํ โหติ, ทสฺสนนฺติ เอกํ โวหารํ คจฺฉติฯ อฎฺฐ ธมฺมา วิสุํ วิสุํ โวหารํ น คจฺฉนฺติ, วินิพฺภุชฺชิตฺวา วิญฺญาตุํ น สโกฺกติฯ เอส นโย เสเสสุ สพฺพจิตฺตุปฺปาเทสูติฯ สมฺปยุตฺตปจฺจยทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจโย

จตุพฺพิโธ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย, สหชาโต วตฺถุปุเร ชาโต วตฺถารมฺมณปุเรชาโต ปจฺฉาชาโตติฯ

ตตฺถ สหชาตวิปฺปยุโตฺต นาม ทฺวิสุ สหชาตปจฺจย ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ นามรูเปสุ นามํ วา รูปสฺส รูปํ วา นามสฺส วิปฺปยุตฺตํ หุตฺวา ปจฺจโยฯ ตตฺถ นามนฺติ ปวตฺติกาเล จตุกฺขนฺธนามํ, รูปสฺสาติ จิตฺตชรูปสฺส, รูปนฺติ ปฏิสนฺธิกฺขเณ หทยวตฺถุรูปํ, นามสฺสาติ ปฏิสนฺธิจตุกฺขนฺธนามสฺสฯ เสสา ตโยปิ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา ปุเพฺพ วิภตฺตา เอวาติฯ วิปฺปยุตฺตปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๑. อตฺถิปจฺจโย

สตฺตวิโธ อตฺถิปจฺจโย, สหชาตตฺถิปจฺจโย วตฺถุปุเร ชาตตฺถิ ปจฺจโย อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจโย วตฺถารมฺมณปุเร ชาตตฺถิปจฺจโย ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจโย รูปาหารตฺถิปจฺจโย รูป ชีวิตินฺทฺริยตฺถิปจฺจโยติฯ

ตตฺถ สหชาตปจฺจโย เอว สหชาตตฺถิปจฺจโย นามฯ เอส นโย เสเสสุ ฉสุฯ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนวิภาโคปิ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตเยวฯ

เกนเฏฺฐน อตฺถิปจฺจโยฯ สยํ ขณิกปจฺจุปฺปนฺนตา สงฺขาเตน อตฺถิภาเวน ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย อตฺถิปจฺจโยฯ อตฺถิปจฺจยทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๒. นตฺถิปจฺจโย

๒๓. วิคตปจฺจโย

๒๔. อวิคตปจฺจโย

สโพฺพ อนนฺตรปจฺจโย นตฺถิ ปจฺจโย นามฯ ตถา วิคต ปจฺจโยฯ อวิคตปจฺจโยปิ อตฺถิปจฺจเยน สพฺพสทิโสฯ อตฺถีติจ อวิคโตติ จ อตฺถโต เอกเมวฯ ตถา นตฺถีติ จ วิคโตติจฯ นตฺถิวิคตอวิคตปจฺจยทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

ปจฺจยตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

ปจฺจยสภาโค

ปจฺจยสภาโค วุจฺจเตฯ ปญฺจทส สหชาตชาติกา โหนฺติ, จตฺตาโร มหาสหชาตา จตฺตาโร มชฺฌิมสหชาตา สตฺต ขุทฺทกสหชาตาฯ ตตฺถ จตฺตาโร มหาสหชาตา นาม สหชาโต สหชาตนิสฺสโย สหชาตตฺถิ สหชาต อวิคโตฯ จตฺตาโร มชฺฌิมสหชาตา นาม อญฺญมญฺญ วิปาโก สมฺปยุตฺต สหชาตวิปฺปยุตฺตฯ สตฺต ขุทฺทกสห ชาตา นาม เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตกมฺมํ สห ชาตาหาโร สหชาตินฺทฺริยํ ฌานํ มโคฺคฯ

ตโย รูปาหารา, รูปาหาโร รูปาหารตฺถิ รูปาหารา วิคโตฯ

ตีณิ รูปชีวิตินฺทฺริยานิ, รูปชีวิตินฺทฺริยํ รูปชีวิตินฺทฺริยตฺถิ รูปชีวิตินฺทฺริยาวิคตํฯ

สตฺตรส ปุเรชาตชาติกา โหนฺติ, ฉ วตฺถุปุเรชาตา ฉ อารมฺมณปุเรชาตา ปญฺจ วตฺถารมฺมณปุเรชาตาฯ ตตฺถ ฉ วตฺถุปุเรชาตา นาม วตฺถุปุเรชาโต วตฺถุปุเรชาตนิสฺสโย วตฺถุปุเรชาตินฺทฺริยํ วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตํ วตฺถุปุเรชาตตฺถิ วตฺถุ ปุเรชาตอวิคโตฯ ฉ อารมฺมณปุเรชาตา นาม อารมฺมณ ปุเรชาโต กิญฺจิอารมฺมณํ โกจิ อารมฺมณาธิปติ โกจิ อารมฺมณูปนิสฺสโส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิ อารมฺมณปุเรชาต อวิคโตฯ กิญฺจิ อารมฺมณนฺติอาทีสุ กิญฺจิโกจิวจเนหิ ปจฺจุปฺปนฺนํ นิปฺผนฺนรูปํ คยฺหติฯ ปญฺจ วตฺถารมฺมณปุเรชาตา นาม วตฺถารมฺมณ ปุเรชาโต วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสโย วตฺถารมฺมณปุเร ชาต วิปฺปยุตฺต วตฺถารมฺมณปุเรชาตตฺถิ วตฺถารมฺมณปุเรชาต อวิคโตฯ

จตฺตาโร ปจฺฉาชาตชาติกา โหนฺติ, ปจฺฉาชาโต ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺต ปจฺฉาชาตตฺถิ ปจฺฉาชาตอวิคโตฯ

สตฺต อนนฺตรา โหนฺติ, อนนฺตโร สมนนฺตโร อนนฺตรูป นิสฺสโย อาเสวนํ อนนฺตรกมฺมํ นตฺถิ วิคโตฯ เอตฺถ จ อนนฺตร กมฺมํ นาม อริยมคฺคเจตนา, สา อตฺตโน อนนฺตเร อริยผลํ ชเนติฯ

ปญฺจ วิสํ ปจฺจยา โหนฺติ, อวเสสํ อารมฺมณํ อวเสโส อารมฺมณาธิปติ อวเสโส อารมฺมณูป นิสฺสโย สโพฺพ ปกตูปนิสฺสโย อวเสสํ นานากฺขณิก กมฺมํฯ อิติ วิตฺถารโต ปฏฺฐาน ปจฺจยา จตุปญฺญาสปฺปเภทา โหนฺตีติฯ

ตตฺถ สเพฺพ สหชาตชาติกา จ สเพฺพ ปุเรชาต ชาติกา สเพฺพ ปจฺฉาชาตชาติกา รูปาหาโร รูปชีวิตินฺทฺริยนฺติ อิเม ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยา นามฯ สเพฺพ อนนฺตรชาติกา สพฺพํ นานากฺขณิก กมฺมนฺติ อิเม อตีตปจฺจยา นามฯ อารมฺมณํ ปกตูปนิสฺสโยติ อิเม เตกาลิกา จ นิพฺพานปญฺญตฺตีนํ วเสน กาลวิมุตฺตา จ โหนฺติฯ

นิพฺพานญฺจ ปญฺญตฺติ จาติ อิเม เทฺว ธมฺมา อปฺปจฺจยา นาม อสงฺขตา นามฯ กสฺมาฯ อชาติกตฺตาฯ เยสญฺหิ ชาติ นาม อตฺถิ, อุปฺปาโท นาม อตฺถิฯ เต สปฺปจฺจยานาม สงฺขตา นาม ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา นามฯ อิเม เทฺว ธมฺมา อชาติกตฺตา อนุปฺปาทตฺตา อชาติปจฺจยตฺตาจ อปฺปจฺจยา นาม อสงฺขตา นามาติฯ

สปฺปจฺจเยสุ จ ธเมฺมสุ สงฺขเตสุ เอโกปิ ธโมฺม นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปรีตธโมฺม นาม นตฺถิฯ อถ โข สเพฺพ เต ขยเฏฺฐน อนิจฺจา เอว โหนฺติฯ กสฺมาฯ สยญฺจ ปจฺจยายตฺตวุตฺติ กตฺตา ปจฺจยานญฺจ อนิจฺจธมฺมตฺตาฯ นนุ นิพฺพานญฺจ ปญฺญตฺติ จ ปจฺจยา โหนฺติฯ เต จ นิจฺจา ธุวาติฯ สจฺจํฯ เกวเลน ปน นิพฺพานปจฺจเยน วา ปญฺญตฺติปจฺจเยน วา อุปฺปโนฺน นาม นตฺถิ, พหูหิ ปจฺจเยหิ เอว อุปฺปโนฺน, เต ปน ปจฺจยา อนิจฺจา เอว อธุวาติฯ

เย จ ธมฺมา อนิจฺจา โหนฺติ, เต นิจฺจกาลํ สเตฺต ติวิเธหิ ทุกฺขทเณฺฑหิ ปฏิปฺปีเฬนฺติ พาเธนฺติ, ตสฺมา เต ธมฺมา ภยเฏฺฐน ทุกฺขา เอว โหนฺติฯ ตตฺถ ติวิธา ทุกฺขทณฺฑา นาม ทุกฺขทุกฺขตา สงฺขาร ทุกฺขตา วิปริณามทุกฺขตาฯ

เย เกจิ อนิจฺจา เอว โหนฺติ, เอกสฺมิํ อิริยาปเถปิ ปุนปฺปุนํ ภิชฺชนฺติ, เต กถํ ยาวชีวํ นิจฺจสญฺญิตานํ สตฺตปุคฺคลานํ อตฺตา นาม ภเวยฺยุํ, สารา นาม ภเวยฺยุํฯ เย จ ทุกฺขา เอว โหนฺติ, เต กถํ ทุกฺขปฺปฏิกุลานํ สุขกามานํ สตฺตานํ อตฺตา นาม ภเวยฺยุํ, สารา นาม ภเวยฺยุํฯ ตสฺมา เต ธมฺมา อสารกเฏฺฐน อนตฺตา เอว โหนฺติฯ

อปิ จ ยสฺมา อิมาย จตุวีสติยา ปจฺจยเทสนาย อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ สเพฺพปิ สงฺขตธมฺมา นาม ปจฺจยายตฺตวุตฺติกา เอว โหนฺติ, สตฺตานํ วสายตฺตวุตฺติกา น โหนฺติฯ ปจฺจยายตฺต วุตฺติเกสุ จ เตสุ น เอโกปิ ธโมฺม อปฺปเกน ปจฺจเยน อุปฺปชฺชติฯ อถ โข พหูหิ เอว ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชตีติ, ตสฺมา อยํ เทสนา ธมฺมานํ อนตฺตลกฺขณทีปเน มตฺถกปตฺตา โหตีติฯ

ปจฺจยสภาคสงฺคโห นิฎฺฐิโตฯ

ปจฺจยฆฏนานโย

ปญฺจวิญฺญาเณสุ ปจฺจยฆฏนานโย

ปจฺจยฆฏนานโย วุจฺจเตฯ เอเกกสฺมิํ ปจฺจยุปฺปเนฺน พหูนํ ปจฺจยานํ สโมธานํ ปจฺจยฆฏนา นามฯ เยน ปน ธมฺมา สปฺปจฺจยา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาติ วุจฺจนฺติ, สเพฺพ เต ธมฺมา อุปฺปาเท จ ฐิติยญฺจ อิเมหิ จตุวีสติยา ปจฺจเยหิ สหิตตฺตา สปฺปจฺจยา นาม, สปฺปจฺจยตฺตา สงฺขตา นาม, สงฺขตตฺตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา นามฯ กตเม ปน เต ธมฺมาติฯ เอกวีสสตจิตฺตานิ จ ทฺวิปญฺญาสเจตสิกานิ จ อฎฺฐวีสติ รูปานิ จฯ

ตตฺถ เอกวีสสตจิตฺตานิ ธาตุวเสน สตฺตวิธานิ ภวนฺติ, จกฺขุ วิญฺญาณธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ ชิวฺห วิญฺญาณธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญฺญาณ ธาตูติฯ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณทฺวยํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ นามฯ โสตวิญฺญาณทฺวยํ โสตวิญฺญาณธาตุ นามฯ ฆานวิญฺญาณทฺวยํ ฆานวิญฺญาณธาตุ นามฯ ชิวฺหวิญฺญาณทฺวยํ ชิวฺหวิญฺญาณธาตุ นามฯ กายวิญฺญาณทฺวยํ กายวิญฺญาณธาตุ นามฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชน จิตฺตญฺจ สมฺปฏิจฺฉน จิตฺตทฺวยญฺจ มโนธาตุ นามฯ เสสานิ อฎฺฐสตํ จิตฺตานิ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ

ทฺวิปญฺญาสเจตสิกานิ จ ราสิวเสน จตุพฺพิธานิ ภวนฺติ, สตฺต สพฺพจิตฺติกานิ จ ฉ ปกิณฺณกานิ จ จุทฺทส ปาปานิจ ปญฺจวีสติ กลฺยาณานิ จฯ

จตุวีสติปจฺจเยสุ จ ปนฺนรสปจฺจยา สพฺพจิตฺตุปฺปาท สาธารณา โหนฺติ, อารมฺมณญฺจ อนนฺตรญฺจ สมนนฺตรญฺจ สห ชาโต จ อญฺญมญฺญญฺจ นิสฺสโย จ อุปนิสฺสโย จ กมฺมญฺจ อา

หาโร จ อินฺทฺริยญฺจ สมฺปยุตฺต จ อตฺถิ จ นตฺถิ จ วิคโต จ อวิคโต จฯ น หิ กิญฺจิ จิตฺตํ วา เจตสิกํ วา อารมฺมเณน วินา อุปฺปนฺนํ นาม อตฺถิฯ ตถา อนนฺตราทีหิ จฯ อฏฺฐปจฺจยา เกสญฺจิ จิตฺตุปฺปาทานํ ปจฺจยา สาธารณา โหนฺติ, เหตุ จ อธิปติ จ ปุเร ชาโต จ อาเสวนญฺจ วิปาโก จ ฌานญฺจ มโคฺค จ วิปฺปยุโตฺต จฯ ตตฺถ เหตุ สเหตุกจิตฺตุปฺปาทานํ เอว สาธารณา, อธิปติ จ สาธิปติชวนานํ เอว, ปุเรชาโต จ เกสญฺจิ จิตฺตุปฺปาทานํ เอว, อาเสวนญฺจ กุสลากุสลกิริยชวนานํ เอว, วิปาโก จ วิปากจิตฺตุปฺปาทานํ เอว, ฌานญฺจ มโนธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ จิตฺตุปฺปาทานํ เอว, มโคฺค จ สเหตุกจิตฺตุปฺปาทานํ เอว, วิปฺปยุโตฺต จ อรูปโลเก จิตฺตุปฺปาทานํ นตฺถิ, เอโก ปจฺฉาชาโต รูปธมฺมานํ เอว วิสุํภูโต โหติฯ

ตตฺรายํ ทีปนาฯ สตฺต สพฺพจิตฺติกานิ เจตสิกานิ นาม, ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตํ มนสิกาโรฯ ตตฺถ จิตฺตํ อธิปติชาติกญฺจ อาหารปจฺจโย จ อินฺทฺริยปจฺจโย จฯ ผโสฺส อาหารปจฺจโยฯ เวทนา อินฺทฺริยปจฺจโย จ ฌาน ปจฺจโย จฯ เจตนา กมฺมปจฺจโย จ อาหารปจฺจโย จฯ เอกคฺคตา อินฺทฺริยปจฺจโย จ ฌาน ปจฺจโย จ มคฺคปจฺจโย จฯ ชีวิตํ อินฺทฺริยปจฺจโยฯ เสสา เทฺว ธมฺมา วิเสสปจฺจยา น โหนฺติฯ

จกฺขุวิญฺญาเณ สตฺต สพฺพจิตฺติกานิ เจตสิกานิ ลพฺภนฺติ, วิญฺญาเณน สทฺธึ อฏฺฐ นามธมฺมา โหนฺติฯ สเพฺพ เต ธมฺมา สตฺตหิ ปจฺจเยหิ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยา โหนฺติ จตูหิ มหาสหชาเตหิ จ วิปฺปยุตฺตวชฺชิเตหิ ตีหิ มชฺฌิมสหชาเตหิ จฯ เตเสฺวว อฏฺฐสุ ธเมฺมสุ วิญฺญาณํ เสสานํ สตฺตนฺนํ ธมฺมานํ อาหารปจฺจเยน จ อินฺทฺริยปจฺจเยน จ ปจฺจโย โหติฯ ผโสฺส อาหารปจฺจเยน, เวทนา อินฺทฺริยปจฺจยมเตฺตน, เจตนา กมฺมปจฺจเยน จ อาหาร ปจฺจเยน จ, เอกคฺคตา อินฺทฺริยปจฺจยมเตฺตน , ชีวิตํ เสสานํ สตฺตนฺนํ ธมฺมานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ จกฺขุวตฺถุรูปํ ปน เตสํ อฏฺฐนฺนํ ธมฺมานํ ฉหิ วตฺถุปุเรชาเตหิ ตสฺมึ จกฺขุวตฺถุมฺหิ อาปาตมาคตานิ ปจฺจุปฺปนฺนานิ รูปารมฺมณานิ เตสํ จตูหิ อารมฺมณ ปุเรชาเตหิ, อนนฺตรนิรุทฺธํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตญฺจ ปญฺจหิ อนนฺตเรหิ, ปุเพฺพ กตํ กุสลกมฺมํ วา อกุสลกมฺมํ วา กุสลวิปากานํ วา อกุสลวิปากานํ วา เตสํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน, กมฺม สหายภูตานิ ปุริมภเว อวิชฺชาตณฺหูปาทานานิ จ อิมสฺมึ ภเว อาวาสปุคฺคลอุตุโภชนาทโย จ เตสํ อฏฺฐนฺนํ ธมฺมานํ ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติฯ อิมสฺมึ จิเตฺต เหตุ จ อธิปติ จ ปจฺฉาชาโต จ อาเสวนญฺจ ฌานญฺจ มโคฺคจาติ ฉปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, อฏฺฐารสปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ ยถา จ อิมสฺมึ จิเตฺต, ตถา โสตวิญฺญาณาทีสุปิ ฉ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, อฏฺฐารสปจฺจยา ลพฺภนฺตีติฯ

ปญฺจวิญฺญาเณสุ ปจฺจยฆฏนานโย นิฏฺฐิโตฯ

อเหตุก จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺจยฆฏนานโย

ฉ ปกิณฺณกานิ เจตสิกานิ นาม, วิตโกฺก วิจาโร อธิโมโกฺข วีริยํ ปีติ ฉโนฺทฯ ตตฺถ วิตโกฺก ฌานปจฺจโย จ มคฺคปจฺจโย จฯ วิจาโร ฌานปจฺจโยฯ วีริยํ อธิปติชาติกญฺจ อินฺทฺริยปจฺจโย จ มคฺคปจฺจโย จฯ ปีติ ฌานปจฺจโยฯ ฉโนฺท อธิปติชาติโกฯ อธิโมโกฺข ปน วิเสสปจฺจโย น โหติฯ

ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตญฺจ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตทฺวยญฺจ อุเปกฺขาสนฺตีรณ ทฺวยญฺจาติ ปญฺจสุ จิเตฺตสุ ทส เจตสิกานิ ลพฺภนฺติ, สตฺต สพฺพ จิตฺติกานิ จ ปกิณฺณเกสุ วิตโกฺก จ วิจาโร จ อธิโมโกฺข จฯ วิญฺญาเณน สทฺธึ ปเจฺจกํ เอกาทส นามธมฺมา โหนฺติฯ อิเมสุ จิเตฺตสุ ฌานกิจฺจํ ลพฺภติฯ เวทนา จ เอกคฺคตา จ วิตโกฺก จ วิจาโร จ ฌานปจฺจยํ สาเธนฺติฯ ปญฺจทฺวาราวชฺ

ชนจิตฺตํ ปน กิริยจิตฺตํ โหติ, วิปากปจฺจโย นตฺถิฯ นานากฺขณิกกมฺมญฺจ อุปนิสฺสยฏฺฐาเน ติฏฺฐติฯ วิปากปจฺจเยน สทฺธึ ฉ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ ฌานปจฺจเยน สทฺธึ อฏฺฐารสปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ เสเสสุ จตูสุ วิปากจิเตฺตสุ ปญฺจ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ วิปากปจฺจเยน จ ฌานปจฺจเยน จ สทฺธึ เอกูนวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

โสมนสฺสสนฺตีรเณ ปีติยา สทฺธึ เอกาทสเจตสิกา ยุชฺชนฺติ, มโนทฺวาราวชฺชนจิเตฺต จ วีริเยน สทฺธึ เอกาทสาติ วิญฺญาเณน สทฺธึ ทฺวาทส นามธมฺมา โหนฺติฯ หสิตุปฺปาทจิเตฺต ปน ปีติยา จ วีริเยน จ สทฺธึ ทฺวาทส เจตสิกานิ ยุชฺชนฺติฯ วิญฺญาเณน สทฺธึ เตรส นามธมฺมา โหนฺติฯ ตตฺถ โสมนสฺสสนฺตีรเณ ฌานงฺคสุ ปีติมตฺตํ อธิกํ โหติ, ปุเพฺพ อุเปกฺขาสนฺตีรณทฺวเย วิย ปญฺจปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ เอกูนวีสติปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ มโนทฺวารา วชฺชนจิเตฺต จ วีริยมตฺตํ อธิกํ โหติ, ตญฺจ อินฺทฺริยกิจฺจ ฌาน กิจฺจานิสาเธติฯ อธิปติกิจฺจญฺจ มคฺคกิจฺจญฺจ น สาเธติฯ กิริย จิตฺตตฺตาวิปากปจฺจโย จ นตฺถิฯ ปุเพฺพ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิเตฺต วิย วิปากปจฺจเยน สทฺธึ ฉ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ ฌานปจฺจเยน สทฺธึ อฏฺฐรส ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ หสิตุปฺปาทจิเตฺตปิ กิริยจิตฺตตฺตา วิปากปจฺจโย นตฺถิ, ชวนจิตฺตตฺตา ปน อาเสวนํ อตฺถิ, วิปากปจฺจเยน สทฺธึ ปญฺจ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ อาเสวนปจฺจเยน สทฺธึ เอกูนวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

อเหตุกจิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺจยฆฏนานโย นิฏฺฐิโตฯ

อกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺจยฆฏนานโย

ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ, เทฺว โมหมูลิกานิ อฏฺฐ โลภ มูลิกานิ เทฺว โทสมูลิกานิฯ จุทฺทส ปาปเจตสิกานิ นาม โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจนฺติ อิทํ โมหจตุกฺกํ นามฯ โลโภ ทิฏฺฐิ มาโนติ อิทํ โลภติกฺกํ นามฯ โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจนฺติ อิทํ โทสจตุกฺกํ นามฯ ถินํ มิทฺธํ วิจิกิจฺฉาติ อิทํ วิสุํ ติกฺกํ นามฯ

ตตฺถ โลโภ โทโส โมโหติ ตโย มูลธมฺมา เหตุปจฺจยา, ทิฏฺฐิ มคฺคปจฺจโย, เสสา ทสธมฺมา วิเสสปจฺจยา น โหนฺติฯ

ตตฺถ เทฺว โมหมูลิกานิ นาม วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตจิตฺตํ อุทฺธจฺจ สมฺปยุตฺตจิตฺตํฯ ตตฺถ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตจิเตฺต ปนฺนรส เจตสิกานิ อุปฺปชฺชนฺติ สตฺต สพฺพจิตฺติกานิ จ วิตโกฺก วิจาโร วีริยนฺติ ตีณิ ปกิณฺณกานิ จ ปาปเจตสิเกสุ โมหจตุกฺกญฺจ วิจิกิจฺฉา จาติ, จิเตฺตน สทฺธึ โสฬส นามธมฺมา โหนฺติฯ อิมสฺมึ จิเตฺต เหตุ ปจฺจโยปิ มคฺคปจฺจโยปิ ลพฺภนฺติฯ ตตฺถ โมโห เหตุปจฺจโย, วิตโกฺก จ วีริยญฺจ มคฺคปจฺจโย, เอกคฺคตา ปน วิจิกิจฺฉาย ทุฏฺฐตฺตา อิมสฺมึ จิเตฺต อินฺทฺริยกิจฺจญฺจ มคฺคกิจฺจญฺจ น สาเธติ, ฌานกิจฺจมตฺตํ สาเธติฯ อธิปติ จ ปจฺฉาชาโต วิปาโก จาติ ตโย ปจฺจยาน ลพฺภนฺติ, เสสา เอกวีสติปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตจิเตฺตปิ วิจิกิจฺฉํ ปหาย อธิโมเกฺขน สทฺธึ ปนฺนรเสว เจตสิกานิ, โสฬเสว นามธมฺมา โหนฺติ ฯ อิมสฺมึ จิเตฺต เอกคฺคตา อินฺทฺริย กิจฺจญฺจ ฌานกิจฺจญฺจ มคฺคกิจฺจญฺจ สาเธติ, ตโย ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, เอกวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

อฏฺฐสุ โลภมูลิกจิเตฺตสุ ปน สตฺต สพฺพจิตฺติกานิ จ ฉ ปกิณฺณกานิ จ ปาเปสุ โมหจตุกฺกญฺจ โลภติกฺกญฺจ ถินมิทฺธญฺจาติ ทฺววีสติ เจตสิกานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสุ โลโภ จ โมโหจาติ เทฺว มูลานิ เหตุปจฺจโยฯ ฉโนฺท จ จิตฺตญฺจ วีริยญฺจาติ ตโย อธิปติชาติกา กทาจิ อธิปติกิจฺจํ สาเธนฺติ, อารมฺมณาธิปติปิ เอตฺถ ลพฺภติฯ เจตนา กมฺมปจฺจโยฯ ตโย อาหารา อาหาร

ปจฺจโยฯ จิตฺตญฺจ เวทนา จ เอกคฺคตา จ ชีวิตญฺจ วีริยญฺจาติ ปญฺจ อินฺทฺริยธมฺมา อินฺทฺริยปจฺจโยฯ วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ เวทนา จ เอกคฺคตาจาติ ปญฺจ ฌานงฺคานิ ฌานปจฺจโยฯ วิตกฺโก จ เอกคฺคตา จ ทิฏฺฐิ จ วีริยญฺจาติ จตฺตาริ มคฺคงฺคานิ มคฺคปจฺจโยฯ ปจฺฉาชาโต จ วิปาโก จาติ เทฺว ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ เสสา ทฺวาวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

ทฺวีสุ โทสมูลิกจิเตฺตสุ ปีติญฺจ โลภติกฺกญฺจ ปหาย โทสจตุเกฺกน สทฺธึ ทฺวาวีสติ เอว เจตสิกานิ, โทโส จ โมโห จ เทฺว มูลานิ, ตโย อธิปติ ชาติกา, ตโย อาหารา, ปญฺจ อินฺทฺริยานิ, จตฺตาริ ฌานงฺคานิ, ตีณิ มคฺคงฺคานิฯ เอตฺถาปิ เทฺว ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, ทฺวาวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

อกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺจยฆฏนานโย นิฏฺฐิโตฯ

จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺจยฆฏนานโย

เอกนวุติ โสภณจิตฺตานิ นาม, จตุวีสติ กาม โสภณจิตฺตานิ ปนฺนรส รูปจิตฺตานิ ทฺวาทส อรูปจิตฺตานิ จตฺตาลีส โลกุตฺตรจิตฺตานิฯ ตตฺถ จตุวีสติ กามโสภณ จิตฺตานิ นาม อฏฺฐ กามกุสลจิตฺตานิ อฏฺฐ กามโสภณวิปาก จิตฺตานิ อฏฺฐ กามโสภณกิริยจิตฺตานิฯ

ปญฺจ วีสติ กลฺยาณเจตสิกานิ นาม, อโลโภ อโทโส อโมโหเจติ ตีณิ กลฺยาณมูลิกานิ จ สทฺธา จ สติ จ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ ตตฺรมชฺฌตฺตตา จ กายปสฺสทฺธิ จ จิตฺต ปสฺสทฺธิ จ กายลหุตา จ จิตฺตลหุตา จ กายมุทุตา จ จิตฺต มุทุตา จ กายกมฺมญฺญตา จ จิตฺต กมฺมญฺญตา จ กายปาคุญฺญตา จ จิตฺตปาคุญฺญตา จ กายุชุกตา จ จิตฺตุชุกตา จ สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโวติ ติโสฺส วิรติโย จ กรุณา มุทิตาติ เทฺว อปฺปมญฺญาโย จฯ

ตตฺถ ตีณิ กลฺยาณมูลานิ เหตุปจฺจโย, อโมโห ปน อธิปติปจฺจเย วีมํสาธิปตินาม, อินฺทฺริยปจฺจเย ปญฺญินฺทฺริยํ นาม, มคฺคปจฺจเย สมฺมาทิฏฺฐิ นามฯ สทฺธา อินฺทฺริยปจฺจเย สทฺธินฺทฺริยํ นามฯ สติ อินฺทฺริยปจฺจเย สตินฺทฺริยํ นาม, มคฺคปจฺจเย สมฺมาสติ นามฯ ติโสฺส วิรติโย มคฺคปจฺจโย, เสสา สตฺตรส ธมฺมา วิเสสปจฺจยา น โหนฺติฯ

อฏฺฐสุ กามกุสลจิเตฺตสุ อฏฺฐตึส เจตสิกานิ สงฺคยฺหนฺติ, สตฺต สพฺพจิตฺติกานิ ฉ ปกิณฺณกานิ ปญฺจวีสติ กลฺยาณานิฯ เตสุ จ ปีติ จตูสุ โสมนสฺสิเกสุ เอว, อโมโห จตูสุ ญาณสมฺปยุเตฺตสุ เอว, ติโสฺส วิรติโย สิกฺขาปทสีลปูรณ กาเล เอว, เทฺว อปฺปมญฺญาโย สเตฺตสุ การุญฺญโมทนากาเรสุ เอวาติฯ อิเมสุปิ อฏฺฐสุ จิเตฺตสุ เทฺว วา ตีณิ วา กลฺยาณมูลานิ เหตุปจฺจโย, ฉโนฺท จ จิตฺตญฺจ วีริยญฺจ วีมํสาจาติ จตูสุ อธิปติชาติเกสุ เอกเมโกว กทาจิ อธิปติปจฺจโยฯ เจตนา กมฺมปจฺจโยฯ ตโย อาหารา อาหารปจฺจโยฯ จิตฺตญฺจ เวทนา จ เอกคฺคตา จ ชีวิตญฺจ สทฺธา จ สติ จ วีริยญฺจ ปญฺญาจาติ อฏฺฐ อินฺทฺริยานิ อินฺทฺริยปจฺจโยฯ วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ เวทนา จ เอกคฺคตาจาติ ปญฺจฌานงฺคานิ ฌานปจฺจโยฯ ปญฺญา จ วิตกฺโก จ ติโสฺส วิรติโย จ สติ จ วีริยญฺจ เอกคฺคตาจาติ อฏฺฐ มคฺคงฺคานิ มคฺคปจฺจโยฯ อิเมสุปิ อฏฺฐสุ จิเตฺตสุ ปจฺฉาชาโต จ วิปาโกจาติ เทฺว ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, เสสา ทฺวาวีสติปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

อฏฺฐสุ กามโสภณกิริยจิเตฺตสุ ติโสฺส วิรติโย น ลพฺภนฺติ, กุสเลสุ วิย เทฺว ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, ทฺวาวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

อฏฺฐสุ กามโสภณวิปาเกสุ ติโสฺส วิรติโย จ เทฺว อปฺปมญฺญาโย จ น ลพฺภนฺติฯ อธิปติปจฺจโย จ ปจฺฉาชาโต จ อาเสวนญฺจาติ ตโย ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ, เอกวีสติ ปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ

อุปริ รูปารูปโลกุตฺตรจิเตฺตสุปิ ทฺววีสติปจฺจยโต อติเรกํ นตฺถิฯ ตสฺมา จตูสุ ญาณสมฺปยุตฺตกามกุสล จิเตฺตสุ วิย อิเมสุ ปจฺจยฆฏนา เวทิตพฺพาฯ

เอวํ สเนฺต กสฺมา ตานิ จิตฺตานิ กามจิตฺตโต มหนฺต ตรานิ จ ปณีตตรานิ จ โหนฺตีติฯ อาเสวนมหนฺตตฺตาฯ ตานิ หิ จิตฺตานิ ภาวนากมฺมวิเสเสหิ สิทฺธานิ โหนฺติ, ตสฺมา เตสุ อาเสวนปจฺจโย มหโนฺต โหติฯ อาเสวน มหนฺตตฺตา จ อินฺทฺริยปจฺจโยปิ ฌานปจฺจโยปิ มคฺคปจฺจโยปิ อเญฺญปิ วา เตสํ ปจฺจยา มหนฺตา โหนฺติฯ ปจฺจยานํ อุปรูปริ มหนฺตตฺตา ตานิ จิตฺตานิ อุปรูปริ จ กามจิตฺตโต มหนฺตตรานิ จ ปณีตตรานิ จ โหนฺตีติฯ

จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺจยฆฏนานโย นิฏฺฐิโตฯ

รูปกลาเปสุ ปจฺจยฆฏนานโย

รูปกลาเปสุ ปจฺจยฆฏนานโย วุจฺจเตฯ อฏฺฐวีสติ รูปานิ นาม, จตฺตาริ มหาภูตานิ ปถวี อาโป เตโช วาโยฯ ปญฺจ ปสาทรูปานิ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺห กาโยฯ ปญฺจ โคจรรูปานิ รูปํ สโทฺท คโนฺธ รโส โผฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ โผฏฺฐพฺพํ ติวิธํ ปถวีโผฏฺฐพฺพํ เตโชโผฏฺฐพฺพํ วาโยโผฏฺฐพฺพํฯ เทฺว ภาวรูปานิ อิตฺถิภาวรูปํ ปุมฺภาวรูปํฯ เอกํ ชีวิตรูปํ, เอกํ หทยรูปํฯ เอกํ อาหารรูปํฯ เอกํ อากาสธาตุรูปํฯ เทฺว วิญฺญตฺติรูปานิ กายวิญฺญตฺติรูปํ วจีวิญฺญตฺติ รูปํฯ ตีณิ วิการรูปานิ ลหุตา มุทุตา กมฺมญฺญตาฯ จตฺตาริ ลกฺขณรูปานิ อุปจโย สนฺตติ ชรตา อนิจฺจตาฯ

ตตฺถ ฉ รูปธมฺมา รูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺติ จตฺตาริ มหาภูตานิ จ ชีวิตรูปญฺจ อาหารรูปญฺจฯ ตตฺถ จตฺตาริ มหา ภูตานิ อญฺญมญฺญสฺส ปญฺจหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยา โหนฺติ สหชาเตน จ อญฺญมเญฺญน จ นิสฺสเยน จ อตฺถิยา จ อวิคเตนจฯ สหชาตานํ อุปาทารูปานํ อญฺญมญฺญวชฺชิเตหิ จตูหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยา โหนฺติฯ ชีวิตรูปํ สหชาตานํ กมฺมชรูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อาหารรูปํ สหชาตานญฺจ อสหชาตานญฺจ สเพฺพสํ อชฺฌตฺตรูปธมฺมานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยฯ

ตเตฺถว เตรส รูปธมฺมา นามธมฺมานํ วิเสสปจฺจยา โหนฺติ, ปญฺจปสาทรูปานิ จ สตฺต โคจรรูปานิ จ หทยวตฺถุรูปญฺจฯ ตตฺถ ปญฺจ ปสาทรูปานิ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ มาตโร วิย ปุตฺตกานํ วตฺถุปุเรชาเตน จ วตฺถุปุเรชาตินฺทฺริเยน จ วตฺถุ ปุเรชาตวิปฺปยุเตฺตน จ ปจฺจยา โหนฺติฯ สตฺต โคจรรูปานิ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ ติสฺสนฺนํ มโนธาตูนญฺจ ปิตโร วิย ปุตฺตกานํ อารมฺมณปุเรชาเตน ปจฺจยา โหนฺติฯ หทยวตฺถุรูปํ ทฺวินฺนํ มโนธาตุ มโนวิญฺญาณธาตูนํ รุโกฺข วิย รุกฺขเทวตานํ ยถารหํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ สหชาตนิสฺสเยน ปวตฺติกาเล วตฺถุปุเรชาเตน จ วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุเตฺตน จ ปจฺจโย โหติฯ

เตวีสติ รูปกลาปาฯ ตตฺถ เอกาย รชฺชุยา พนฺธิตานํ เกสานํ เกสกลาโป วิย ติณานํ ติณกลาโป วิย เอเกน ชาติรูเปน พนฺธิตานํ รูปธมฺมานํ กลาโป ปริปิณฺฑิรูป กลาโป นามฯ

ตตฺถ จตฺตาริ มหาภูตานิ วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชาติ อิเม อฏฺฐ ธมฺมา เอโก สพฺพมูลกลาโป นาม, สพฺพมูลฏฺฐกนฺติ จ วุจฺจติฯ

นว กมฺมชรูปกลาปา, – ชีวิตนวกํ วตฺถุทสกํ กาย ทสกํ อิตฺถิภาวทสกํ ปุมฺภาวทสกํ จกฺขุทสกํ โสตทสกํ ฆานทสกํ ชิตฺหทสกํฯ ตตฺถ สพฺพมูลฏฺฐกเมวชีวิตรูเปน สห ชีวิตนวกํ นามฯ เอตเทว กมฺมชกลาเปสุ มูลนวกํ โหติฯ มูลนวกเมว ยถากฺกมํ หทยวตฺถุรูปาทีหิ อฏฺฐรูเปหิ สห วตฺถุทสกาทีนิ อฏฺฐทสกานิ ภวติฯ ตตฺถ ชีวิตนวกญฺจ กายทสกญฺจ ภาวทสกานิจาติ จตฺตาโร กลาปา สกล กาเย ปวตฺตนฺติฯ ตตฺถ ชีวิตนวกนฺติ ปาจกคฺคิ จ กายคฺคิ จ วุจฺจติฯ ปาจกคฺคิ นาม ปาจกเตโช โกฏฺฐาโส, โส อามาสเย ปวตฺติตฺวา อสิตปีตขายิตสายิตานิ ปริปาเจติฯ กายคฺคิ นาม สกลกายพฺยาปโก อุสฺมาเตโช โกฏฺฐาโส, โส สกล กาเย ปวตฺติตฺวา ปิตฺตเสมฺหโลหิตานิ อปูตีนิ วิปฺปสนฺนานิ กโรติฯ เตสํ ทฺวินฺนํ วิสมวุตฺติยา สติ สตฺตา พหฺวา พาธา โหนฺติ, สมวุตฺติยา สติ อปฺปาพาธาฯ ตทุภยํ ชีวิตนวกํ สตฺตานํ อายุํ สมฺปาเทติฯ วณฺณํ สมฺปาเทติฯ กายทสกํ สกลกาเย สุขสมฺผสฺส ทุกฺขสมฺผสฺสานิ สมฺปาเทติฯ ภาว ทสกานิ อิตฺถีนํ สเพฺพ อิตฺถากาเร สมฺปาเทติฯ ปุริสานํ สเพฺพ ปุริสากาเร สมฺปาเทหิฯ เสสานิ วตฺถุทสกาทีนิ ปญฺจทสกานิ ปเทสทสกานิ นามฯ ตตฺถ วตฺถุทสกํ หทยโกสพฺภนฺตเร ปวตฺติตฺวา สตฺตานํ นานาปการานิ สุจินฺติตทุจินฺติตานิ สมฺปาเทติฯ จกฺขุทสกาทีนิ จตฺตาริ ทสกานิ จกฺขุคฺฆี กณฺณพิล นาสพิล ชิตฺหตเลสุ ปวตฺติตฺวา ทสฺสน สวน ฆายน สายนานิ สมฺปาเทติฯ

อฏฺฐ จิตฺตชรูปกลาปา, สพฺพมูลฏฺฐกํ สทฺทนวกํ กาย วิญฺญตฺตินวกํ สทฺทวจีวิญฺญตฺติทสกนฺติ จตฺตาโร มูลกลาปา จ เตเยว ลหุตา มุทุตา กมฺมญฺญตาสงฺขาเตหิ ตีหิ วิการ รูเปหิ สห จตฺตาโร สวิการกลาปา จฯ

ตตฺถ สรีรธาตูนํ วิสมปฺปวตฺติกาเล คิลานสฺส มูล กลาปานิ เอว ปวตฺตนฺติฯ ตทา หิ ตสฺส สรีรรูปานิ ครูนิ วา ถทฺธานิ วา อกมฺมญฺญานิ วา โหนฺติ, ยถารุจิ อิริยปถํปิ ปวเตฺตตุํ องฺค ปจฺจงฺคานิปิ จาเลตุํ วจนํปิ กเถตุํ ทุโกฺข โหติฯ สรีรธาตูนํ สมปฺปวตฺติกาเล ปน อคิลานสฺส ครุถทฺธาทีนํ สรีรโทสานํ อภาวโต สวิการา ปวตฺตนฺติฯ เตสุ จ จิตฺตงฺควเสน กายงฺค จลเน เทฺว กายวิญฺญตฺติกลาปา ปวตฺตนฺติฯ จิตฺตวเสเนว มุขโต วจนสทฺทปฺปวตฺติกาเล เทฺว วจีวิญฺญตฺติกลาปา, จิตฺตวเสเนว อกฺขรวณฺณรหิตานํ หสนโรทนาทีนํ อวจนสทฺทานํ มุขโต ปวตฺติกาเล เทฺว สทฺทกลาปา, เสสกาเลสุ เทฺว อาทิ กลาปา ปวตฺตนฺติฯ

จตฺตาโร อุตุชรูปกลาปา, สพฺพมูลฏฺฐกํ สทฺทนวกนฺติ เทฺว มูลกลาปา จ เทฺว สวิการกลาปา จฯ ตตฺถ อยํ กาโย ยาวชีวํ อิริยาปถโสตํ อนุคจฺฉโนฺต ยาเปติ, ตสฺมา อิริยาปถนานตฺตํ ปฏิจฺจ อิมสฺมึ กาเย ขเณ ขเณ ธาตูนํ สมปฺปวตฺติวิสมปฺปวตฺติโย ปญฺญายนฺติฯ ตถา อุตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ อาหารนานตฺตํ ปฏิจฺจ วาตาตปสมฺผสฺสนานตฺตํ ปฏิจฺจ กายงฺค ปริหารนานตฺตํ ปฏิจฺจ อตฺตูปกฺกมปรูปกฺกมนานตฺตํ ปฏิจฺจฯ ตตฺถ วิสมปฺปวตฺติกาเล เทฺว มูลกลาปา เอว ปวตฺตนฺติ, สมปฺปวตฺติกาเล เทฺว สวิการาฯ เตสุ จ เทฺว สทฺทกลาปา จิตฺตชสทฺทโต ปรมฺปรสเทฺทสุ จ อเญฺญสุ โลเก นานปฺปการสเทฺทสุ จ ปวตฺตนฺติฯ

เทฺว อาหารชรูปกลาปา, – สพฺพมูลฏฺฐกํ สวิการนฺติฯ อิเม เทฺว กลาปา สปฺปาเยน วา อสปฺปาเยน วา อาหาเรน ชาตานํ สมรูปวิสมรูปานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ

อากาสธาตุ จ ลกฺขณรูปานิจาติ ปญฺจรูปานิ กลาป มุตฺตานิ โหนฺติฯ เตสุ อากาสธาตุ กลาปานํ อนฺตรา ปริเจฺฉท มตฺตตฺตา กลาปมุตฺตา โหติฯ ลกฺขณรูปานิ สงฺขตภูตานํ รูป กลาปานํ สงฺขตภาวชานนตฺถาย ลกฺขณมตฺตตฺตา กลาป มุตฺตานิฯ

อิเม เตวีสติ กลาปา อชฺฌตฺตสนฺตาเน ลพฺภนฺติฯ พหิทฺธา สนฺตาเน ปน เทฺว อุตุชมูล กลาปา เอว ลพฺภนฺติฯ ตตฺถ เทฺว รูป สนฺตานานิ อชฺฌตฺตสนฺตานญฺจ พหิทฺธาสนฺตานญฺจฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตสนฺตานํ นาม สตฺตสนฺตานํ วุจฺจติฯ พหิทฺธาสนฺตานํ นาม ปถวีปพฺพตนที สมุทฺท รุกฺขติณาทีนิ วุจฺจติฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตสนฺตาเน อฏฺฐวีสติ รูปานิ เตวีสติ รูปกลาปานิ ลพฺภนฺติฯ

ตตฺถ ปฏิสนฺธินามธมฺมา ปฏิสนฺธิกฺขเณ กมฺมชรูปกลาปานํ ฉธา ปจฺจยา โหนฺติ จตูหิ มหาสหชาเตหิ จ วิปาเกน จ วิปฺปยุตฺเตน จฯ หทยวตฺถุรูปสฺส ปน อญฺญมญฺเญน สห สตฺตธา ปจฺจยา โหนฺติฯ เตสฺวว นามธมฺเมสุ เหตุธมฺมา เหตุภาเวน, เจตนา กมฺมภาเวน, อาหารธมฺมา อาหารภาเวน, อินฺทฺริย ธมฺมา อินฺทฺริยภาเวน, ฌานธมฺมา ฌาน ภาเวน, มคฺคธมฺมา มคฺคภาเวนาติ ยถารหํ ฉธา ปจฺจยา โหนฺติฯ อตีตานิ ปน กุสลากุสลกมฺมานิ เอกธาว ปจฺจยา โหนฺติ กมฺมปจฺจเยน, ปฐมภวงฺคาทิกา ปจฺฉาชาตา ปวตฺตนามธมฺมา ปุเรชาตานํ กมฺมชรูป กลาปานํ เอกธา ปจฺจยา โหนฺติ ปจฺฉาชาเตนฯ เอตฺถ จ ปจฺฉาชาต วจเนน จตฺตาโร ปจฺฉาชาต ชาติกา ปจฺจยา คหิตา โหนฺติฯ อตีตานิ จ กมฺมานิ เอกธาว ปจฺจยา โหนฺติฯ เอวํ นามธมฺมา กมฺมชรูปกลาปานํ ยถารหํ จุทฺทสหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยา โหนฺติฯ อิธ ทสปจฺจยา น ลพฺภนฺติ อารมฺมณญฺจ อธิปติ จ อนนฺตรญฺจ สมนนฺตรญฺจ อุปนิสฺสโย จ ปุเรชาโต จ อาเสวนญฺจ สมฺปยุโตฺต จ นตฺถิ จ วิคโต จฯ

ปวตฺติกาเล รูปชนกา นามธมฺมา อตฺตนา สหชาตานํ จิตฺตชรูปกลาปานํ ปญฺจธา ปจฺจยา โหนฺติ จตูหิ มหาสห ชาเตหิ จ วิปฺปยุตฺเตน จฯ เตสฺวว นามธมฺเมสุ เหตุธมฺมา เหตุภาเวน, อธิปติธมฺมา อธิปติภาเวน, เจตนา กมฺมภาเวน, วิปากธมฺมา วิปากภาเวน, อาหารธมฺมา อาหาร ภาเวน, อินฺทฺริยธมฺมา อินฺทฺริยภาเวน, ฌานธมฺมา ฌานภาเวน, มคฺคธมฺมา มคฺคภาเวนาติ ยถารหํ อฏฺฐธา ปจฺจยา โหนฺติฯ ปจฺฉาชาตา สเพฺพ นามธมฺมา ปุเรชาตานํ จิตฺตชรูปกลาปานํ เอกธา ปจฺจยา โหนฺติ ปจฺฉาชาเตนฯ เอวํ นามธมฺมา จิตฺตชรูป กลาปานํ ยถารหํ จุทฺทสหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยา โหนฺติฯ อิธปิ ทส ปจฺจยา น ลพฺภนฺติ อารมฺมณญฺจ อนนฺตรญฺจ สมนนฺตรญฺจ อญฺญมญฺญญฺจ อุปนิสฺสโย จ ปุเรชาโต จ อาเสวนญฺจ สมฺปยุโตฺต จ นตฺถิ จ วิคโต จฯ

ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกาลโต ปฏฺฐาย ปวตฺติกาเล สเพฺพปิ นามธมฺมา สเพฺพสํ อุตุชรูปกลาปานญฺจ อาหารชรูป กลาปานญฺจ เอกธา ปจฺจยา โหนฺติ ปจฺฉาชาตวเสนฯ เอตฺถปิ ปจฺฉาชาตวจเนน จตฺตาโร ปจฺฉาชาตชาติกา คหิตา โหนฺติ, เสสา วีสติ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ

สเพฺพสุ ปน เตวีสติยา รูปกลาเปสุ จตฺตาโรมหา ภูตา อญฺญมญฺญสฺส ปญฺจธา ปจฺจยา โหนฺติ จตูหิ มหาสห ชาเตหิ จ อญฺญมเญฺญน จ, สหชาตานํ อุปาทารูปานํ จตุธา ปจฺจยา โหนฺติ จตูหิ มหาสหชาเตหิ ฯ อาหารรูปํ สหชาตานญฺจ อสหชาตานญฺจ สเพฺพสํ อชฺฌตฺตรูปกลาปานํ อาหาร ปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ นวสุ กมฺมชรูปกลาเปสุ ชีวิตรูปํ สหชาตานเมว รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เอวํ อชฺฌตฺตรูปธมฺมา อชฺฌตฺตรูปธมฺมานํ สตฺตธา ปจฺจยา โหนฺติฯ พหิทฺธา รูปธมฺมา ปน พหิทฺธาภูตานํ ทฺวินฺนํ อุตุชรูปกลาปานํ ปญฺจธา ปจฺจยา โหนฺตีติฯ

รูปกลาเปสุ ปจฺจยฆฏนานโย นิฏฺฐิโตฯ

เอตฺถ จ ปฏฺฐานสทฺทสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ ปธานํ ฐานนฺติ ปฏฺฐานํฯ ตตฺถ ปธานนฺติ ปมุขํ, ฐานนฺติ ปจฺจโย, ปมุขปจฺจโย มุขฺยปจฺจโย เอกนฺตปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ โส จ เอกนฺต ปจฺจโย เอกนฺตปจฺจยุปฺปนฺนํ ปฏิจฺจ วตฺตโพฺพฯ

ทุวิธญฺหิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ มุขฺยปจฺจยุปฺปนฺนํ นิสฺสนฺทปจฺจยุปฺปนฺนนฺติฯ ตตฺถ มุขฺยปจฺจยุปฺปนฺนํ นาม มูลปจฺจยุปฺปนฺนํ, นิสฺสนฺทปจฺจยุปฺปนฺนํ นาม ปรมฺปร ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ ตตฺถ มูลปจฺจยุปฺปนฺนเมว เอกนฺตปจฺจยุปฺปนฺนํ นามฯ ตญฺหิ อตฺตโน ปจฺจเย สติ เอกเนฺตน อุปฺปชฺชติเยว, โน นุปฺปชฺชติฯ ปรมฺปรปจฺจยุปฺปนฺนํ ปน อเนกนฺตปจฺจยุปฺปนฺนํนาม, ตญฺหิ ตสฺมึ ปจฺจเย สติปิ อุปฺปชฺชติ วา, น วา อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ เอกนฺตปจฺจยุปฺปนฺนํ ปฏิจฺจ โส ปจฺจโย เอกนฺตปจฺจโย นามฯ โส เอว อิมสฺมึ มหาปกรเณ วุโตฺตฯ ตโต เอว อยํ จตุวีสติปจฺจยคโณ จ อิมํ มหา ปกรณญฺจ ปฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ

ตตฺถ เอกสฺส ปุริสสฺส ธนธญฺญตฺถาย โลโภ อุปฺปชฺชติฯ โส โลภวเสน อุฏฺฐาย อรญฺญํ คนฺตฺวา เอกสฺมึ ปเทเส เขตฺตานิ กโรติ, วตฺถูนิ กโรติ, อุยฺยานานิ กโรติฯ เตสุ สมฺปชฺชมาเนสุ โส ปุริโส พหูนิ ธนธญฺญานิ ลภิตฺวา อตฺตนา จ ปริภุญฺชติ, ปุตฺตทาเร จ โปเสติ, ปุญฺญานิ จ กโรติ, ปุญฺญผลานิ จ อายตึ ปจฺจนุภวิสฺสติฯ ตตฺถ โลภสห ชาตานิ นามรูปานิ มุขฺยปจฺจยุปฺ ปนฺนานิ นามฯ ตโต ปรํ ยาว อายตึ ภเวสุ ปุญฺญผลานิ ปจฺจนุโภติ, ตาว อุปฺปนฺนานิ ปรมฺปร ผลานิ ตสฺส โลภสฺส นิสฺสนฺทปจฺจยุปฺปนฺนานิ นามฯ เตสุ ทฺวีสุ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ มุขฺยปจฺจยุปฺ ปนฺนเมว ปฏฺฐาเน วุตฺตํฯ นิสฺสนฺทปจฺจยุปฺปนฺนํ ปน สุตฺตนฺตนเยน กเถตพฺพํฯ ตตฺถ สุตฺตนฺตน โย นาม อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตีติ เอวรูโป ปจฺจยนโยฯ อปิ จ โลโภ โทโส โมโหติ ตโย ธมฺมา สกลสฺส สตฺตโลกสฺสปิ สงฺขารโลกสฺสปิ โอกาส โลกสฺสปิ วิปตฺติยา มูลเฏฺฐน เหตู นามฯ อโลโภ อโทโส อโมโหติ ตโย ธมฺมา สมฺปตฺติยา มูลเฏฺฐน เห ตูนามาติ กเถตพฺพํฯ เอส นโย สเพฺพสุ ปฏฺฐานปจฺจเยสุ ยถารหํ เวทิตโพฺพฯ เอวญฺจ สติ โลเก สพฺพา โลกปฺปวตฺติโย อิเมสํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ มุขฺย ปจฺจยุปฺปเนฺนน สทฺธึ นิสฺ สนฺทปจฺจยุปฺปนฺนา เอว โหนฺตีติ เวทิตโพฺพติฯ

เอตฺตาวตา ปจฺจยานํ อตฺถทีปนา ปจฺจยานํ สภาคสงฺคโห ปจฺจยานํ ฆฏนานโยติ ตีหิ กเณฺฑหิ ปริจฺฉินฺนา ปฏฺฐานุเทฺทส ทีปนี นิฏฺฐิตา โหติฯ

มฺรมฺมรเฏฺฐ ม◌ัไชฺวานคเร เลฑีตีอรญฺญวิหารวาสินา มหา เถเรน กตายํ ปจฺจยุเทฺทสที ปนีฯ